

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ: ΟΡΙΣΜΟΣ, ΡΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

ΕΥΓΥΧΗ Ι. ΜΠΙΤΣΑΚΗ

Τί είναι ή *Ἐπιστημολογία*; Ποιός ό καταστατικός όρισμός της; Ποιό είναι τό αντικείμενο και ό λόγος ύπαρξής της; Ποιά ή προϊστορία της και ποιά τά σημερινά της προβλήματα; Ἀκόμα: Ἀξίζει νά ασχοληθεῖ κανείς μ' αὐτό τόν ἀμφισβητήσιμο κλάδο; Μήπως ή ἀπασχόληση μέ τήν Ἐπιστημολογία ἀποτελεῖ περιττή πολυτέλεια ή, ἀκόμα χειρότερα, ἀποπροσανατολισμό ἀπό τήν ἀντιμετώπιση συγκεκριμένων και σκληρῶν ἐπιστημονικῶν προβλημάτων; Μήπως ή ἐπιστημολογία ἀπλῶς *παρασιτεῖ* στό σῶμα τῶν ἐπιστημῶν; Καί τελικά: Εἶναι σήμερα δυνατή μιá ρεαλιστική και ἐξελικτική Ἐπιστημολογία;

Τά προηγούμενα ἐρωτήματα συνεχίζουν νά τίθενται ἀκόμα και σήμερα, όταν ή ἐπιστημολογία ὄχι μόνο ἔχει συγκροτηθεῖ σέ αὐτόνομο κλάδο, ἀλλά και ἔχει ἤδη μιá σχετικά μακρά ἱστορία και μιá σημαντική λειτουργία στη θεμελίωση, στην ἀνάπτυξη και στην κατανόηση τῶν θεμελιῶν τῶν Ἐπιστημῶν.

Ἡ Ἐπιστημολογία ταυτίζεται συχνά, και κυρίως στην ἀγγλοσαξωνική φιλοσογία, μέ τή *γνωσιολογία*. Ἀντίθετα, ή ἔννοια αὐτή θά χρησιμοποιηθεῖ ἐδῶ σάν συνώνυμη μέ τή *θεωρία τῶν Ἐπιστημῶν*. Συνεπῶς ή Ἐπιστημολογία εἶναι κλάδος πío περιορισμένος ἀπό τήν παραδοσιακή θεωρία τῆς γνώσης, ἐνῶ ταυτόχρονα συνδέεται ὀργανικά μαζί της. Ἡ Ἐπιστημολογία, ἐν τούτοις, δέν εἶναι ἐπί μέρους, εἰδική ἐπιστήμη. Εἶναι *λόγος περὶ Ἐπιστήμης*. Ἐρευνᾷ τή σύσταση, τόν καταστατικό ὀρισμό, τήν κατάταξη και τήν ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημῶν, τή λειτουργία τῶν ἐνδογενῶν και ἐξωγενῶν παραγόντων πού καθορίζουν αὐτή τήν ἐξέλιξη, τίς σχέσεις ἀνάμεσα στη θεωρία και στό πείραμα, τό χαρακτήρα τῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων και ἐπαναστάσεων, τό status τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας, κλπ. Εἶναι ἐξάλλου φανερό ὅτι ή Ἐπιστημολογία συνδέεται ἄμεσα μέ τήν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν, τή γνωσιοθεωρία, μέ τήν ἐξέλιξη τῆς τεχνικῆς και γενικότερα μέ τήν ἱστορία, καθώς και μέ τή λογική.

Ἡ Ἐπιστημολογία δέν εἶναι εἰδική ἐπιστήμη. Συνεπῶς, ή ύπαρξη πολλῶν και ἀντίμαχων ἐπιστημολογικῶν ρευμάτων και σχολῶν δέν εἶναι ἐκπληκτική. Τό γεγονός ὅτι ή θεωρία τοῦ *γίνεσθαι* τῶν ἐπιστημῶν ἀποτελεῖ ὀργανικό μέρος τῆς *ιδεολογίας* μιᾶς ἐποχῆς ἐρμηνεύει τήν πολλαπλότητα τῶν ρευμάτων της. Στό χῶρο τῆς Ἐπιστημολογίας συγκρούονται, σέ τελευταία ἀνάλυση, ή ρεαλιστική-ύλιστική και ή ἰδεαλιστική κοσμοαντίληψη, ή διαλεκτική και ή μεταφυσική θεώρηση τοῦ γνωστικού φαινομένου.

1. Τό πρόβλημα τῆς ὀριοθέτησης: ἐπιστήμη και θεολογία

Οἱ ἐπιστήμες ἀποκόπηκαν βαθμιαία και αὐτονομήθηκαν ἀπό τό σῶμα τῶν προεπιστημονικῶν γνώσεων και εἰδικά ἀπό τή θεολογική κοσμοαντίληψη και τή φιλοσοφία. Ἡ διαδικασία ἀνάδειξης και αὐτονόμησης τῶν ἐπιστημῶν ἄρχισε ἤδη ἀπό τήν ἑλληνική ἀρχαιότητα και ὀλοκληρώθηκε — κατ' ἀρχήν — πρὸς τό τέλος τῆς

Ἀναγέννησης καί στό 17ο αἰώνα. Τά πρῶτα ἐπιστημολογικά ἐρωτήματα τέθηκαν κατά τήν ἱστορική διαδικασία τῆς γένεσης τῶν ἐπιστημῶν. Δέν εἶναι λοιπόν τυχαῖο ὅτι πρῶτοι «ἐπιστημολόγοι» μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὁ Δημόκριτος, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καί οἱ Στωϊκοί. Ἐπιστημολογικά ἐρωτήματα τέθηκαν, φυσικά, καί ἀπό τούς θεολόγους τοῦ Μεσαίωνα. Ὡστόσο, μόνο κατά τό τέλος τῶν Μέσων Χρόνων προτάθηκε ἀπό τούς νομιναλιστές ἕνα πρῶτο ρητό κριτήριο ὀριοθέτησης τῶν ἐπιστημῶν καί τῆς ἐγκόσμιας φιλοσοφίας, ἀπό τή θεολογία.

Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ *ρεαλιστές*, ἀκολουθώντας τήν πλατωνική παράδοση, πίστευαν στήν πραγματική, αὐτόνομη ὑπαρξη τῶν καθολικῶν ἐννοιῶν (τῶν *universalia*). Οἱ *νομιναλιστές*, ἀντίθετα, σύμφωνα μέ τήν ἀριστοτελική θέση, δίδασκαν ὅτι οἱ καθολικές ἐννοιες εἶναι ἀπλά ὀνόματα (*nomina*) πού δηλώνουν μιά τάξη ὁμοειδῶν ἀντικειμένων. Ἀλλά ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στό ρεαλισμό καί στό νομιναλισμό δέν περιοριζόταν στό ὄντολογικό πρόβλημα πού ἀφοροῦσε τήν ὑπαρξη τῶν καθολικῶν ἐννοιῶν. Ἐπρόκειτο γιά μιά συνολική κοσμοθεωρητική σύγκρουση τοῦ ἰδεαλισμοῦ μέ τόν ἐμπειρισμό καί ὀριακά μέ τόν ὕλισμό, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσώπευε τήν κοσμοαντίληψη τῶν ἀστικῶν στρωμάτων πού διαμορφώνονταν στό ἐσωτερικό τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας. Εἰδικότερα, ἡ διαμάχη αὐτή σχετίστηκε μέ τήν ἀπόπειρα νά ὀριοθετηθεῖ ἡ ἐγκόσμια γνώση (ἐπιστήμη καί φιλοσοφία) ἀπό τήν θεολογία καί κατά συνέπεια μέ τίς προσπάθειες νά κατοχυρωθεῖ ἡ αὐτονομία (καί τό δικαίωμα διαφωνίας) τῆς ἐπιστήμης. Γιά νά νομιμοποιήσουν τό δικαίωμα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, οἱ νομιναλιστές διατύπωσαν τό ἀκόλουθο κριτήριο ὀριοθέτησης: Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐγκόσμια γνώση. Ἀφορᾷ τόν ὕλικό κόσμο πού γίνεται προσιτός μέ τή μεσολάβηση τῶν αἰσθήσεων. Ἡ θεολογία, ἀντίθετα, θεμελιώνεται στήν Ἀποκάλυψη. Ὑπάρχουν συνεπῶς, δύο «μῆ συγκρίσιμα» εἶδη ἀλήθειας, καί τά δύο ἐξίσου νόμιμα.

Τό νομιναλιστικό κίνημα, ἐξάλλου, συνδεόταν ἄμεσα μέ τόν πρῶμο ἐμπειρισμό πού στρεφόταν, ἀντίθετα μέ τή σχολαστική παράδοση, στήν παρατήρηση καί στό πείραμα, καί τόνιζε τήν ἀξία τῶν φυσικῶν καί τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, καθῶς καί τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου. Ἡ ἐπιστημονική ἀλήθεια, κατά τό νομιναλισμό καί τόν ἐμπειρισμό, δέν βρίσκεται στίς Γραφές καί στά κείμενα τῶν Ἀρχαίων, ἀλλά στή μελέτη τῆς φύσης. Ἔτσι ὁ νομιναλισμός ἀναβάθμισε τήν ἐμπιστοσύνη στίς αἰσθήσεις καί στήν ἀνθρώπινη λογική, σέ ἀντίθεση μέ τήν αὐθεντία τῶν σχολαστικῶν. Ὁ Ρότζερ Μπέηκον (1214-1294), πρόδρομος τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου, τῆς ἐπαγωγῆς καί τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἦταν σύγχρονος τοῦ Θωμά τοῦ Ἀκινάτη (1225-1274), τοῦ ἐπίσημου θεολόγου τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα, ὁ Φράνσις Μπέηκον (1561-1626) ἔγινε ὁ θεωρητικός τῶν νέων, πειραματικῶν ἐπιστημῶν. Στήν τεχνοκρατική *Ὀυτοπία* του, τῆ *Νέα Ἀτλαντίδα*, ὁ Μπέηκον περιγράφει ἕνα ἐπιστημονικό Ἴδρυμα, τόν *Ὀἶκο τοῦ Σολομώντα*, πού τό πρωτότυπό του ἦταν, κατά κάποιον τρόπο, τό πραγματικό ἐργαστήριό τοῦ μεγάλου ἀστρονόμου Τύχο Μπραχέ (1546-1601). Κατά τόν Μπέηκον, ἡ ἐπιστήμη πρέπει νά καλλιεργεῖται, πρὶν ἀπ' ὅλα, ἐπειδή αὐξάνει τή δύναμη τοῦ ἀνθρώπου πάνω στή φύση.

Τό νομιναλιστικό κίνημα καί οἱ ἐμπειριστές διατύπωσαν μιά ὀρισμένη ἐπιστημολογία, ἡ ὁποία ἀνταποκρινόταν, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἄν ὄχι κυρίως, στήν ἀνάγκη νά ὀριοθετηθεῖ τό πεδίο τῶν ἐπιστημῶν καί ἔτσι νά θεμελιωθεῖ τό δικαίωμα τῆς αὐτόνομης ὑπαρξης τῶν ἐπιστημῶν καί τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας.

Κατά τό νομιναλισμό:

1) Οί έννοιες εἶναι *όνόματα* (nomina). Οί καθολικές έννοιες (universalia) δέν υπάρχουν πρὶν ἀπὸ τὰ πράγματα (ante rem) καί ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀλλά μετὰ ἀπὸ τὰ πράγματα (post rem). Μ' αὐτό τόν τρόπο ἀναστράφηκε ἡ πυθαγόρεια-πλατωνική ἀναστροφή τῶν σχέσεων πραγμάτων καί έννοιῶν. Ἡ ἀριστοτελική ἀντίληψη γιά τίς σχέσεις έννοιῶν καί πραγμάτων κυριάρχησε ἐναντίον τῆς πλατωνικῆς ἰδεοκρατίας. Ἡ διαμάχη ἀριστοτελισμοῦ-πλατωνισμοῦ πρὸς τὰ τέλη τοῦ Μεσαίωνα εἶχε, ἐξάλου, βαθύτερες κοινωνικές αἰτίες καί ἐπιπτώσεις.

2) Οί νομιναλιστές ἀπέρριψαν τή σχολαστική διάκριση ἀνάμεσα στήν *ὑπαρξη* (existentia) καί τήν *οὐσία* (essentia). Ὁ μοναδικός κόσμος εἶναι ὁ κόσμος τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων, καί ὁ κόσμος αὐτός συνιστᾷ τό ἀντικείμενο τῶν ἐπιστημῶν καί τῆς φιλοσοφίας. Ἡ θεολογία, ἀντίθετα, ἀποβλέπει στό Ἄπόλυτο, ἀπρόσιτο στίς ἀνθρώπινες αἰσθήσεις καί στήν ἀνθρώπινη νόηση. Μέ τήν ἀπόρριψη αὐτῆς τῆς διάκρισης, ἡ ἐπιστήμη προσανατολίζεται ὄχι στήν ἀναζήτηση οὐσιῶν, ἀλλά στή μελέτη τῶν φαινομένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀντίστοιχα διαχωρίζεται ἡ ἐγκόσμια γνώση ἀπὸ τήν ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια, δηλαδή διαχωρίζεται ἡ ἀλήθεια τῶν ἐπιστημῶν καί τῆς ἐγκόσμιας φιλοσοφίας ἀπὸ τήν ἀλήθεια τῆς θεολογίας.

3. Ἀντικείμενο τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ὁ ὑλικός κόσμος. Ἐτσι ἐκεῖνο πού εἶναι ἀληθινό γιά τή νόηση (secundum rationem) μπορεῖ νά εἶναι ἐσφαλμένο γιά τή θεολογία (secundum fidem), καί ἀντίστροφα. Ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νά συγκρουσθεῖ μέ τή θεολογία, ἀλλά μιά τυχόν σύγκρουση δέν σημαίνει ὅτι ἡ πρώτη ἀμφισβητεῖ τήν ἀλήθεια τῆς δεύτερης. Τά δύο εἶδη ἀλήθειας εἶναι «μὴ συγκρίσιμα» (incommensurable), τοποθετοῦνται σέ διαφορετικά ἐπίπεδα: ἡ μιά εἶναι ἐγκόσμια· ἡ ἄλλη ἔχει πηγὴ τῆς τήν ἀποκάλυψη.

4. Ἡ θεωρία τῆς «διπλῆς ἀλήθειας» ἀνταποκρινόταν σέ μιά τριπλῆ ἀνάγκη:
- α) Στήν ἀνάγκη νά προσδιοριστοῦν ἡ δύναμη καί τὰ ὄρια τῆς ἀνθρώπινης νόησης καί νά ἐλεγχθεῖ, μ' αὐτό τόν τρόπο, ἡ νομιμότητα τῶν ὄντολογικῶν ἐπιχειρημάτων πού ἀφοροῦσαν τήν ὑπαρξη τοῦ θεοῦ.
 - β) Στήν ἀνάγκη νά λυθεῖ τό δυαδικό ἐπιστημολογικό πρόβλημα, τῆς ὀριοθέτησης ἀνάμεσα στήν ἐγκόσμια γνώση καί στή θεολογία, καί τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἐπιστήμης.
 - γ) Στήν πρακτική ἀνάγκη νά θεμελιωθεῖ θεωρητικά ἡ ἀνεξαρτησία τῶν ἀναπτυσσόμενων ἐπιστημῶν ἀπὸ τή θεολογία καί ἡ δυνατότητα διαφωνίας μέ τίς Γραφές.

5. Γιά τή μεγάλη πλειοψηφία τῶν νομιναλιστῶν καί τῶν ἐμπειριστῶν, ὁ κόσμος εἶχε δημιουργηθεῖ ἀπὸ τό Θεό. Ὡστόσο, ἡ ἐπιστήμη, δηλαδή ἡ ἀνακάλυψη τῶν νόμων τῆς φύσης εἶναι δυνατή, ἐπειδὴ ὁ Θεός, μετὰ τήν πράξη τῆς δημιουργίας, δέν ἐπεμβαίνει στήν πορεία τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὁ Καρτέσιος θα διατύπωνε ἀργότερα αὐτὴ τή θέση μέ ἐντελῶς σαφῆ τρόπο¹.

Ἐτσι, κατὰ τή διάρκεια τοῦ ὕστερου Μεσαίωνα καί τῆς Ἀναγέννησης, καί στό ἐσωτερικό τῆς κυριάρχης θεολογικῆς ἰδεολογίας, τέθηκαν καί ἀπαντήθηκαν μιά σειρά ἐπιστημολογικά ἐρωτήματα. Μέσα ἀπὸ μιά μακρόχρονη διαδικασία ρῆξης μέ τή σχολαστική παράδοση, ἡ ἐπιστήμη προσανατολιζόταν πρὸς τή φύση καί θεμελιωνόταν ἡ ἀξιοπιστία τῶν αἰσθήσεων. Τέλος, τό νομιναλιστικό κίνημα καί ὁ ἐμπειρισμός θεμελίωσαν θεωρητικά τίς φυσικές ἐπιστήμες στὰ πλαίσια μιᾶς γενικότερης *μηχανιστικῆς* ἀντίληψης γιά τή φύση. Ὡστόσο ἡ μηχανιστικὴ ἀντίληψη ἦταν κυριάρχης,

άλλα όχι αποκλειστική. Πλατωνικές μυστικιστικές, εξελικτικές, υλοζωϊστικές και άλλες αντίληψεις υπήρχαν σ' όλη τη μακρά περίοδο που εξετάζουμε, και άπετέλεσαν συχνά καταλύτη για τη διαμόρφωση τών επιστημονικών θεωριών. Μέ τό έργο του Γαλιλαίου και τή θεμελίωση τής Μηχανικής, ή έμπειρική και μηχανιστική κοσμοαντίληψη έφθασε στό άπόγειό της, προσφέροντες ένα «παράδειγμα» τό όποιο δέσποσε στις επιστήμες επί τρεις αιώνες περίπου².

2. Τό πρόβλημα τής όριοθέτησης: επιστήμες και μεταφυσική

Η θέση τών νομιναλιστών άποτελοϋσε ένα συμβιβασμό ανάμεσα στις άνερχόμενες φυσικές Έπιστήμες και τή Μεταφυσική. Μερικούς αιώνες άργότερα, μέ τήν ανάπτυξη του καπιταλισμού, τών Έπιστημών και τής τεχνολογίας, ό έμπειρισμός μπόρεσε νά άντιμετωπίσει άπευθείας και νά άποτρέψει τή Μεταφυσική. Έδω θά μάς άπασχολήσει ή περίπτωση του David Hume και τών επιγόνων του.

Η θεολογία είναι μεταφυσική. Άλλά ή μεταφυσική, συνολικά, δέν ταυτίζεται μέ τή θεολογία, παρόλο πού τις περισσότερες φορές στά θεμέλιά της βρίσκονται θεολογικές παραδοχές. Η θεολογία έπεβίωσε άπό τις επαναστάσεις του 17ου και του 18ου αιώνα. Άντίστοιχα, ό 17ος αιώνας ήταν ή έποχή τών μεγάλων μεταφυσικών συστημάτων³.

Η αισθησιοκρατία και ό έμπειρισμός οδηγούν σέ ένα περισσότερο ή λιγότερο συνεπή ύλισμό (Χόμπς, Λόκ, Ντιντερό). Άλλά μέ εξίσου «λογικό» τρόπο όδήγησαν στόν ύποκειμενικό ρεαλισμό (Μπέρκλεϋ) και στόν άγνωστικισμό (Ντ. Χιούμ). Και οι δύο αυτές τάσεις έχουν σάν άφετηρία τή θέση ότι τά αισθητηριακά δεδομένα άποτελούν τή μόνη νόμιμη πραγματικότητα.

Σύμφωνα μέ τόν Χιούμ, είναι άδύνατο νά άποδείξουμε ότι οι αισθητηριακές έντυπώσεις προκαλούνται άπό τή δράση έξωτερικών άντικειμένων, έντελώς διαφορετικών άπό αυτές. Στό υναλό δέν ύπάρχουν παρά μόνο αισθητηριακές παραστάσεις και είναι άβάσιμο νά ύποθέσουμε κάποια σύνδεση αυτών τών παραστάσεων μέ έξωτερικά άντικείμενα⁴. Η μεταφυσική, άπό τήν άλλη πλευρά, θεμελιώνεται σέ «σκοτεινές και άβέβαιες ιδέες», όπως ισχύς, δύναμη, ένέργεια ή αναγκαία σύνδεση, άθανασία τής ψυχής, Θεός, κλπ. Συνεπώς ή μεταφυσική δέν είναι επιστήμη και πρέπει νά άπορριφθεί: «Άς πάρουμε στό χέρι μας, γράφει ό Χιούμ, κάποιο τόμο θεολογίας ή σχολικής μεταφυσικής και ής ρωτήσουμε: Περιέχει όποιοδήποτε άφηρημένο συλλογισμό πού νά άφορά ποσότητα ή αριθμό; Όχι! Περιέχει όποιοδήποτε πειραματικό συλλογισμό πού νά άφορά γεγονότα ή έμπειρία; Όχι! Ρίχτε τον τότε στή φωτιά: έπειδή δέν περιέχει άλλο άπό σοφιστείες και πλάνες»⁵. Αυτά είναι ή κατάληξη τών περιφημων *Inquiries* του Hume, και άποτελεί μία ριζική άπόρριψη τής μεταφυσικής.

Η άντιμεταφυσική θέση του Χιούμ ύπονόμεινε τήν κυρίαρχη ιδεολογία τής μετεπαναστατικής Άγγλιας, όπου ή άστική τάξη είχε συμβιβαστεί μέ τήν άριστοκρατία. Όστόσο ό έμπειρισμός του Χιούμ δέν τόν όδήγησε στόν ύλισμό, αλλά σέ μία φιλοσοφία του συμβιβασμού: Ό Χιούμ είναι άγνωστικιστής. Για τόν Χιούμ ή ύπαρξη του άντικειμενικού κόσμου άποτελεί μία μή-έπαληθεύσιμη ύπόθεση. Συνεπώς μέ τήν άγνωστικιστική του θέση ό Χιούμ άμφισβήτησε τήν άποδεικτική αξία τής επαγωγής (στή σύγχρονη γλώσσα: είναι άδύνατο νά περάσουμε άπό μία άτομική, σέ μία καθολική άπόφανση) και θεωρούσε τήν αίτιακή σχέση σάν άπλή σχέση χρονι-

κῆς διαδοχῆς καί ὄχι σάν ἐσωτερική-γενετική σχέση ἀνάμεσα στήν αἰτία καί τό ἀποτέλεσμα.

Σάν ἐμπειριστής, ὁ Χιούμ συνέχισε τή μεγάλη μάχη ἐναντίον τῆς μεταφυσικῆς τήν ὅποιαν ἄρχισαν οἱ νομιναλιστές στόν ὕστερο Μεσαίωνα. Ἀντίστοιχα, διατύπωσε ἕνα ἄκαμπτο κριτήριο ὀριοθέτησης ἀνάμεσα στίς ἐπιστήμες καί τή μή-ἐπιστήμη. Ἡ ἀντιμεταφυσική στάση του ἦταν τό λογικό ἐπακόλουθο τοῦ «συνεποῦς» ἐμπειρισμοῦ του ὁ ὁποῖος ὥστόσο ὡδηγοῦσε, ὀριακά, σέ μιά ὑποκειμενική ἀντίληψη γιά τόν κόσμο καί σέ μιά συμβατική ἐπιστημολογία.

Σήμερα μπορούμε νά δοῦμε τά πραγματικά προβλήματα πού ἔθεσε ὁ Χιούμ, ἀλλά καί τά ὄρια τῆς ἐπιστημολογίας του: Σήμερα γνωρίζουμε σέ ποιές ἀντικειμενικές πραγματικότητες, δομές καί διεργασίες ἀντιστοιχοῦν τά αἰσθητηριακά δεδομένα, καθώς καί τή φύση τῶν «σημάτων», πού προκαλοῦν τίς αἰσθητηριακές παραστάσεις. Οἱ φυσικές ἐπιστήμες ἀπέδειξαν τό ἀβάσιμο τοῦ ἀγνωστικισμοῦ καί τοῦ ὑποκειμενισμοῦ τοῦ Χιούμ. Ἀντίστοιχα, γνωρίζουμε ὅτι ἡ αἰτιακή σχέση δέν εἶναι ἀπλῶς σχέση χρονικῆς διαδοχῆς, ἀλλά ἐσωτερική καί γενετική σχέση: οἱ φυσικές ἀλληλεπιδράσεις εἶναι οἱ φορεῖς τοῦ αἰτιακῶν καθορισμῶν πού προκαλοῦν συχνά τήν ἐμφάνιση νέων ποιότητων καί ἡ ὑπαρξή τους ἀνασκευάζει τή μηχανιστική ἄποψη κατά τήν ὁποία τό ἀποτέλεσμα ἰσοῦται μέ τό ἄθροισμα τῶν αἰτίων του⁶. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, δέν χρειάζεται μιά ἄπειρη σειρά ἐπαληθεύσεων γιά νά βεβαιώσουμε τήν ἰσχύ ἑνός ἐπαγωγικοῦ συμπερασμοῦ: ἡ γνώση τῶν ἐσωτερικῶν, νομοτελειῶν λειτουργιῶν πού καθορίζουν τό φαινόμενο συνιστᾷ καί τήν ἀπόδειξη τῆς ἰσχύος μιᾶς πρότασης πού συνάγεται ἐπαγωγικά. Ἡ γνώση αὐτή ἐξαφανίζει τήν «ἐγγενή» ἀβεβαιότητα γιά τήν ὁποία μιλοῦν οἱ ἐμπειριστές. Τέλος, σχετικά μέ τό πρόβλημα τοῦ Θεοῦ: ἡ ἀπόρριψη τῆς ἔννοιας ἐπειδή ὑπερβαίνει τήν ἐμπειρία, δέν ἀποτελεῖ ἀπάντηση. Μιά ἀπάντηση στό πρόβλημα αὐτό, δηλαδή μιά ἐρμηνεία αὐτῆς τῆς ἔννοιας, μπορεῖ νά δοθεῖ μόνο ἀπό τήν ἔρευνα τῶν κοινωνικῶν καί γνωσιολογικῶν ὄρων πού γέννησαν τό θρησκευτικό φαινόμενο. Ὁ Ξενοφάνης στήν ἀρχαιότητα, ὁ Βολταῖρος καί ὁ Μάρξ στά νεώτερα χρόνια, θά πλησίαζαν τό μεταφυσικό αὐτό πρόβλημα, ἀπό ἀντιμεταφυσική ἄποψη: μέσα ἀπό τήν ἱστορία καί τίς κοινωνικές ἐπιστήμες.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χιούμ, ἡ ὁποία ἀπό μιά ἄποψη ἀντιστοιχεῖ στό ἀντιμεταφυσικό καί μηχανιστικό πνεῦμα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, θά ἀποτελοῦσε τό ἀφετηριακό σημεῖο τοῦ θετικισμοῦ στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας. Ἀλλά ἀνάμεσα στόν Χιούμ καί τούς θετικιστές παρεμβάλλεται ἡ ὀρθολογική καί ἀγνωστικιστική φιλοσοφία τοῦ Ε. Κάντ.

Ὅπως γράφει ὁ Κάντ, ὁ Χιούμ τόν ξύπνησε ἀπό τό «δογματικό λήθαργο», καί τόν ὡδήγησε στήν ἀπόρριψη τῆς παραδοσιακῆς μεταφυσικῆς. Ζώντας στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, ὁ Κάντ εἶχε ἐντυπωσιαστεῖ ἀπό τίς ἐπιτυχίες τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί ἀπό τίς ἄκαρπες διαμάχες τῶν μεταφυσικῶν. Ἔτσι ἔβαλε σά σκοπό του νά ἐξερευνήσει τίς δυνατότητες, ἀλλά καί τά ὄρια τῆς ἀνθρώπινης νόησης καί νά ὀριοθετήσῃ τήν ἐπιστήμη ἀπό τή μή-ἐπιστήμη. Τό σύστημά του σημαδεύτηκε ἀπό τήν παράδοση τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τήν παράδοση τοῦ ὀρθολογισμοῦ, τοῦ ἐμπειρισμοῦ καί τοῦ σκεπτικισμοῦ. Ὁ Κάντ ἐπεχείρησε νά ὑπερβεῖ καί νά συμφιλιώσῃ τά ἀντιφατικά αὐτά στοιχεῖα, ἀποφεύγοντας τίς ἀκρότητες, τόσο τοῦ δογματικοῦ ὀρθολογισμοῦ ὅσο καί τοῦ ἀγνωστικισμοῦ.

Κατά τόν Κάντ, υπάρχει ὁ ἐξωτερικός κόσμος, τὰ «πράγματα καθεαυτά». Χωρίς ἐμπειρικά δεδομένα, ἡ νόηση εἶναι κενή. Ὡστόσο μπορούμε νά γνωρίσουμε μόνο τὰ φαινόμενα, ὄχι τὰ πράγματα καθεαυτά – τὰ νοούμενα. Καί αὐτό ἐπειδή ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος δέν εἶναι μορφές ὑπαρξης τῶν πραγμάτων, ἀλλά προεμπειρικές (*a priori*) μορφές τῆς ἐποπτείας καί ἐπειδή, ἀντίστοιχα, ἡ αἰτιότητα δέν συνιστᾶ μιᾶ ἀντικειμενική σύνδεση τῶν φαινομένων: εἶναι *a priori* κατηγορία τῆς αἴσθησης καί τῆς νόησης. Ἡ νόηση ὑπαγορεύει τούς νόμους τῆς στή φύση. Ἔτσι γνωρίζουμε τὰ πράγματα ὄχι ὅπως εἶναι, ἀλλά ὅπως ἐμφανίζονται στό χῶρο καί στό χρόνο καί μέ τή διαμεσολάβηση τῶν *a priori* κατηγοριῶν τῆς αἴσθησης καί τῆς νόησης. Γνωρίζουμε τόν κόσμο τῶν φαινομένων, ὄχι τόν κόσμο τῶν νοουμένων. Ἄλλά ἡ Μεταφυσική ἔχει σάν ἀντικείμενο τό Θεό, τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, τήν ἐλευθερία, τήν ἀπειρότητα τοῦ σύμπαντος, κλπ., δηλαδή ἔχει σάν ἀντικείμενο ὄχι τὰ φαινόμενα ἀλλά τόν κόσμο τῶν νοουμένων. Ἔτσι ἡ παραδοσιακή, δογματική μεταφυσική εἶναι ἀδύνατη ὡς ἐπιστήμη καί πρέπει νά ἀπορριφθεῖ. Ὡστόσο ὁ Λόγος, ἀνώτερη βαθμίδα τῆς νόησης, μπορεῖ νά πλησιάζει, νά σκέπτεται τὰ νοούμενα. Μπορούμε νά φωτίζουμε τὰ νοούμενα μέ τό φῶς τοῦ Λόγου. Δέν μπορούμε νά τὰ γνωρίσουμε. Δέν μπορούμε νά τούς ἀποδώσουμε ιδιότητες⁷.

Ὁ Κάντ ἐμελέτησε τό πρόβλημα τῶν ἐπιστημονικῶν προτάσεων ἢ κρίσεων. Στήν ἐπιστήμη ὑπάρχουν προτάσεις ἀναλυτικές, οἱ ὁποῖες δέν προσθέτουν νέο περιεχόμενο στήν ἔννοια ἐπειδή τό κατηγορήμα περιέχεται ἤδη στό ὑποκείμενο (τέτοιες π.χ. εἶναι οἱ προτάσεις «τά σώματα εἶναι ἑκτατά» ἢ «τό τρίγωνο ἔχει τρεῖς γωνίες»). Οἱ ἀναλυτικές προτάσεις κατά τόν Κάντ εἶναι *a priori*, ἐξ οὗ καί ἡ καθολικότητα καί ὁ ἀναγκαῖος χαρακτήρας τους (ισχύουν σέ κάθε περίπτωση καί γιά ὄλους τούς ἀνθρώπους). Ἀπό τή γενίκευση τῆς ἐμπειρίας προκύπτουν οἱ συνθετικές κρίσεις *a posteriori*. Οἱ κρίσεις αὐτές δέν εἶναι οὔτε ἀναγκαῖες οὔτε καθολικές (π.χ. αὐτός ὁ κανόνας εἶναι πράσινος). Ἄλλά οἱ προτάσεις τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν, δηλαδή τῶν μαθηματικῶν καί τῆς θεωρητικῆς φυσικῆς, δέν προκύπτουν ἀπό τήν ἐμπειρία, δέν εἶναι συνθετικές *a posteriori*. Εἶναι συνθετικές *a priori*, δηλαδή προεμπειρικές καί θεμελιώνονται στούς προεμπειρικούς τύπους τῆς ἐποπτείας καί στίς προεμπειρικές κατηγορίες τῆς νόησης. Ὁ προεμπειρικός χαρακτήρας τῶν ἐπιστημονικῶν προτάσεων καθορίζει τήν καθολικότητα καί τήν ἀναγκαιότητά τους, δηλαδή τήν ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Θεμελιώνοντας τήν ἐπιστήμη στούς προεμπειρικούς τύπους τῆς αἴσθησης καί στίς προεμπειρικές κατηγορίες τῆς νόησης, ὁ Κάντ πίστευε ὅτι θεμελιώνει τή διαχρονική τῆς ἐγκυρότητα. Στήν πραγματικότητα, τὰ τυπικά καί ἐξωϊστορικά του κριτήρια θεμελίωσαν μιᾶ ἀνιστορική καί ἐξωπραγματική ἐπιστημολογία, πού ὅπως θά προσπαθῶ νά δείξω, δέν ἀντέχει σέ μιᾶ συγκριμένη ἀνάλυση μέ βάση τὰ σημερινά δεδομένα τῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ καντιανή ἐπιστημολογία, ἓνα εἶδος συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα στίς φυσικές ἐπιστήμες καί τή θεολογία, ὑπῆρξε τό ἀφετηριακό σημεῖο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ε. Μάχ, τοῦ θεμελιωτῆ τοῦ νεώτερου θετικισμοῦ. Ἐντούτοις ὁ Μάχ στράφηκε σύντομα πρὸς τόν Χιούμ τόν ὁποῖον θεωροῦσε λογικά πολύ πιό συνεπῆ στοχαστή ἀπό τόν Κάντ⁸. Ἡ φιλοσοφία του – ὁ ἐμπειριοκριτικισμός – ὅπως καί ὁ μεταγενέστερος θετικισμός (ἀντίθετα ἀπό τήν ἐπιμονή του στή λογική) εἶναι μορφές σύγχρονου ἐμπειρισμοῦ.

Ὁ θετικισμός ἀπέρριψε τό ὑλιστικό κατάλοιπο τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας, ἐπιλέ-

γοντας τό «συνεπή» έμπειρισμό τοῦ Χιούμ. Ἔτσι καί ὁ θετικισμός ἀρχίζει ἀπό τίς ἐντυπώσεις τῶν αἰσθητηρίων καί γενικότερα ἀπό τά ἐμπειρικά δεδομένα. Πηγή τῆς γνώσης εἶναι τά ἐμπειρικά δεδομένα. Αὐτό ὡστόσο δέν σημαίνει ὅτι εἶναι νόμιμο νά θεωρήσουμε ὅτι τά δεδομένα αὐτά προκύπτουν ἀπό τήν ἀλληλοεπίδραση τῶν αἰσθητηρίων μέ κάποια ἐξωτερική, «ὑπερβατική» πραγματικότητα. Ὁ θετικισμός, προχωρώντας πέρα ἀπό τόν ἀγνωστικισμό τοῦ Χιούμ, θεωρεῖ μεταφυσική, ἄρα στερούμενη νοήματος, τή θέση ὅτι ἕνας ἀντικειμενικός κόσμος εἶναι πηγή τῶν ἐμπειρικών δεδομένων. Ἡ ἐπιστήμη, κατά τόν Σλήκ, «εἶναι ἕνα συνεκτικό σύστημα προτάσεων τό ὁποῖο συνιστᾷ τό ἀποτέλεσμα ὑπομονετικῆς παρατήρησης καί εὐφυοῦς συνδυασμοῦ»⁹. Σκοπός τῆς ἐπιστήμης εἶναι νά ἀποκαθιστᾷ τυπικές σχέσεις μεταξύ τῶν φαινομένων. Κατά συνέπεια, οἱ ἐπιστημονικοί νόμοι δέν ἔχουν ὄντολογικό status: εἶναι *συμβάσεις*.

Καί ὁ θετικισμός, μέ τή σειρά του, διατύπωσε ἕνα ἄκαμπτο κριτήριο ὀριοθέτησης ἀνάμεσα στίς ἐπιστήμες καί στή μεταφυσική: Οἱ μόνες ἐπιστημονικές προτάσεις εἶναι αὐτές πού μποροῦν νά ἐλεγχθοῦν, καί μάλιστα νά *ἐπαληθευτοῦν* ἐμπειρικά. Τό κριτήριο τῆς ἐπαληθευσιμότητας συνδέεται ἐξάλλου ὀργανικά μέ ἕνα κριτήριο *νοήματος*. Κατά τόν Σλήκ, π.χ., «αὐτό πού σημαίνει μιά πρόταση», εἶναι ταυτόσημο μέ τήν ἐρώτηση: «μέ ποιό τρόπο ἐπαληθεύεται αὐτή ἡ πρόταση»; Μιά πρόταση ἔχει νόημα μόνο καί μόνο ἂν μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ ἀληθές ἢ ψευδές¹⁰. Ἔτσι, οἱ μόνες προτάσεις πού ἔχουν νόημα εἶναι οἱ προτάσεις τῶν μαθηματικῶν καί τῶν ἐμπειρικών ἐπιστημῶν. Ὁ θετικισμός, συνεπῶς, ἀπορρίπτει ρητά τή μεταφυσική καί ὄχι μόνο τή μεταφυσική, ἀλλά καί ὀλόκληρη τήν παραδοσιακή φιλοσοφία. Τώρα πιά, ὅπως καί στόν Χιούμ, δέν πρόκειται γιά δύο ἀλήθειες πού μποροῦν νά συνυπάρχουν. Μοναδική ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀλήθεια τῶν ἐπιστημῶν. Οἱ φιλοσοφικές προτάσεις εἶναι ψευδοπροτάσεις. Ἡ ἐπιστήμη ἀναγορεύεται σέ μοναδικό κάτοχο τῆς ἀλήθειας. Πρόκειται ὁμως γιά μιά ἐπιστήμη μετέωρη, χωρίς ὄντολογική θεμελίωση, ἐφόσον τό ἴδιο τό ἐρώτημα γιά τήν ὕπαρξη τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὑποβιβάζεται στήν κατηγορία τοῦ ψευδοπροβλήματος.

Οἱ μεταφυσικές προτάσεις ἰσχυρίζονται, ὅτι ἀντιπροσωπεύουν τή γνώση ἑνός κάτι πού βρίσκεται πάνω ἢ πέρα ἀπό τήν ἐμπειρία (τήν πραγματική οὐσία τῶν πραγμάτων, τά πράγματα καθεαυτά κλπ.). Ἀλλά οἱ προτάσεις αὐτές δέν ἔχουν νόημα, ἐπειδή εἶναι ἀδύνατο νά ἀποφανθοῦμε ἂν εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς. Ἔτσι, π.χ., κατά τόν Κάρναπ, ἡ πρόταση ὅτι τό νερό εἶναι ἡ ἀρχή τοῦ κόσμου δέν βεβαιώνει ἀπολύτως τίποτα. Γενικότερα, τό ἐρώτημα γιά τήν πραγματικότητα τοῦ φυσικοῦ κόσμου στερεῖται νοήματος. Ὅλες οἱ μεταφυσικές βεβαιώσεις ἀπορρίπτονται, ὄχι ὡς ψευδεῖς, ἀλλά ὡς στερούμενες θεωρητικοῦ νοήματος. Οἱ μεταφυσικές προτάσεις, ἰδεαλιστικές εἴτε ὕλιστικές, εἶναι ψευδο-προτάσεις καί τά ἀντίστοιχα προβλήματα ψευδοπροβλήματα. Αὐτό πού παραμένει σάν καθαυτό ἔργο τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ λογική ἀνάλυση τῆς γλώσσας τῶν ἐπιστημῶν¹¹. Μ' αὐτό τόν τρόπο ἡ γνωσιοθεωρία *ταυτίζεται* μέ τήν ἐπιστημολογία καί ἡ ἐπιστημολογία περιορίζεται στή *συντακτική ἀνάλυση* τῶν ἐπιστημονικῶν προτάσεων.

Ἡ κάθαρση πού ἐπεχείρησε ὁ θετικισμός ἦτανε πράγματι «ριζική»: ἀποκάθαρε τίς ἐπιστήμες ὄχι μόνο ἀπό τή μεταφυσική, ὄχι μόνο ἀπό τήν ὄντολογία, ἀλλά καί ἀπό τή γνωσιολογία — τουλάχιστον μέ τό παραδοσιακό της νόημα. Ἀλλά ἡ κάθαρση αὕτη ἰσοδυναμεῖ μέ αὐτοακρωτηριασμό. Ἡ φιλοσοφία περιορίζεται σέ ἕνα σχολα-

στικό παιχνίδι συντακτικῶν ἀναλύσεων καί ἡ ἐπιστήμη ἔχει σάν ἀντικείμενο ἕνα κόσμο πού δέν εἶναι αντικειμενικός.

Ὁ θετικισμός εἶναι μορφή συμβατισμοῦ (conventionalism). Κατά τή σχολή αὐτή, οἱ φυσικοὶ νόμοι στεροῦνται φυσικοῦ ἀντίστοιχου. Εἶναι συμβάσεις, τυπικές σχέσεις ἀνάμεσα στά δεδομένα. Τό νά πιστεῦουμε σέ ἕνα αντικειμενικό αἰτιακό πλέγμα, ἀποτελεῖ δεισιδαιμονία.

Οἱ παρατηρήσεις πού διατυπώθηκαν ἀναφορικά μέ τήν ἐπιφανειακή ἀντίληψη τοῦ Χιούμ γιά τά ἐμπειρικά δεδομένα ἰσχύουν καί γιά τό θετικισμό ρεύμα. Πράγματι, οἱ σύγχρονες φυσικές ἐπιστῆμες διαλύουν τό πλάσμα τοῦ «καθαροῦ δεδομένου» πού αναγορεύεται σέ ἀυθύπαρκτη καί μοναδική πραγματικότητα, ἐνῶ ταυτόχρονα καταργεῖται σάν πραγματικότητα, καθῶς συνδέεται ἄρρηκτα, μέ κάποια «συνείδηση». Σέ ἀντίθεση μέ τά μεγάλα μεταφυσικά συστήματα τοῦ 17ου αἰῶνα καί γενικά μέ τή δεσπόζουσα ἰδεαλιστική κατεύθυνση τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας, ὁ θετικισμός, ὀψιμη καί ἐκπτώτη μορφή τοῦ ἀστικοῦ ἐπιστημονισμοῦ, ἀπορρίπτει συνολικά τή φιλοσοφία. Ταυτόχρονα ἀνάγει τήν ἐπιστήμη σέ τυπικές σχέσεις ἀνάμεσα στά ἐμπειρικά δεδομένα τά ὁποῖα «ὑπάρχουν» *μετέωρα*, χωρίς φυσικό ἀντίκρυσμα, σκιά τῆς πραγματικότητος ἢ ὁποῖα ἀπετέλεσε καί ἀποτελεῖ τό θεμέλιο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν¹².

Ἡ λογική κατάληξη τοῦ θετικισμοῦ εἶναι ὁ *σολιψισμός*: ἡ ἀναγωγή τοῦ κόσμου στήν ὑποκειμενική συνείδηση. Ἄλλὰ βέβαια μιά τέτοια θέση εἶναι δύσκολο νά ὑποστηριχθεῖ¹³. Ὁ θετικισμός ἀπορρίπτει τίς ὄντολογικές προτάσεις. Ὡστόσο ἀντιφάσκοντας μέ τόν ἑαυτό του, ὁ ἴδιος θεμελιώνεται σέ ὄντολογικές παραδοχές, σέ μιά ὄντολογία ὀριακά σολιψιστική. Ἡ τυπική ἄλλωστε ἀντίληψη τοῦ θετικισμοῦ γιά τήν ἐπιστήμη καί τήν ἐπιστημονική ἀλήθεια, καθῶς καί τό πλαίσιο τῆς ἐπιστημολογίας του, ἢ *τυπική λογική*, δέν τοῦ ἐπιτρέπουν νά συλλάβει τό *γίνεσθαι* τῶν ἐπιστημῶν.

Εἰδικά τό θετικιστικό κριτήριο τῆς ἐπαληθευσιμότητος, ὅπως θά προσπαθῆσω νά δείξω, εἶναι ἕνα ἀνιστορικό, τυπικό κριτήριο, ἀνίκανο νά ἀνταποκριθεῖ στά περίπλοκα ἐρωτήματα τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας, τοῦ νοήματος, καθῶς καί τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στίς ἐπιστῆμες καί τή φιλοσοφία.

Τό κριτήριο τῆς *διαψευσιμότητος* ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό ὁποῖο διατύπωσε ὁ Karl Popper, ἀποτελεῖ, ἀπό μιά ἄποψη, τήν τυπική ἄρνηση τοῦ θετικιστικοῦ κριτηρίου. Κριτήριο τυπικό, πάσχει ἀπό τήν ἴδια ἔλλειψη εὐλυγισίας μ' αὐτήν πού χαρακτηρίζει τό θετικιστικό κριτήριο τῆς ἐπαληθευσιμότητος. Ἄλλὰ ὁ Popper εἶναι *ρεαλιστής*, πασίγνωστος ἀντίπαλος τοῦ θετικισμοῦ. Ἐπιπλέον, τό κριτήριό του εἶναι κριτήριο ὀριοθέτησης, ὄχι νοήματος. Κατά τόν Popper, οἱ προτάσεις τῆς φιλοσοφίας (καί τῆς μεταφυσικῆς), ἂν καί μή διαψεύσιμες, ἔχουν νόημα (are meaningful)¹⁴.

Οἱ ἐπιστημολογίες τῶν νομιναλιστῶν, τοῦ Χιούμ καί τοῦ Κάντ, σημαδεύουν σπουδαῖα στάδια στήν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ θετικισμός, μετά ἀπ' αὐτούς, παρά τήν ἀνιστορική-τυπική μεθοδολογία του, ἔθεσε καί ἀπάντησε σέ μία σειρά ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν τυπικές ὀψεις τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Popper ἐπρότεινε τόν ὄρο ἐξελικτική ἐπιστημολογία, καί ἐπεχείρησε νά ἐρμηνεύσει τό γίνεσθαι τῶν ἐπιστημῶν.

Γιά νά συγκεφαλαιώσουμε: Ἡ προμαρξιστική ἐπιστημολογία ἔθεσε ἀλλά δέν ἔλυσε τό πρόβλημα τῶν σχέσεων τῶν ἐπιστημῶν μέ τή φιλοσοφία. Ἀκόμα περισσό-

τερο: ή επιστημολογία αυτή, παρά τις αντιμεταφυσικές τάσεις της, δέν μόδερεσε νά ξεπεράσει τή μεταφυσική. Ήτσι ταλαντευόταν ανάμεσα στόν εμπειρισμό καί τά *a priori* άπαγωγικά σχήματα του κλασσικού όρθολογισμού. Τελικά, ή προμαρξιστική επιστημολογία δέν μόδερεσε νά δώσει μιά συνεκτική *έρμηνεία* τής εξέλιξης τών επιστημών.

Σήμερα είμαστε μάρτυρες τής παρακμής τής θετικιστικής σχολής. Ό Πόππερ, ό Κούν, ό Λάκατος καί άλλοι, έπεχείρησαν νά εξηγήσουν τό γίγνεσθαι τών επιστημών. Ήπίσης ή μαρξιστική επιστημολογική σχολή, αντιμετωπίζοντας τήν επιστήμη σάν μορφή κοινωνικής πρακτικής καί τήν αλήθειά της σά μορφή κοινωνικής συνείδησης, έχει διατυπώσει έρμηνείες καί κριτήρια πού άντιστοιχοϋν στή διαλεκτική κίνηση τών επιστημών.

Στό επόμενο, τρίτο μέρος αυτού του κειμένου, θά έπιχειρήσω νά διατυπώσω ένα αριθμό προτάσεων γιά μιά ρεαλιστική καί εξέλικτική επιστημολογία.

3. Γιά μιά ρεαλιστική καί εξέλικτική επιστημολογία

1. Ή θέση πού άφορά τήν ύπαρξη ενός άντικειμενικού κόσμου προσιτου στή νόηση μέ τή διαμεσολάβηση τών αισθητηρίων καί τών επιστημονικών όργάνων, δέν είναι μεταφυσικό αίτημα. Είναι μιά επιστημολογική καί γενικότερα όντολογική άρχή, πού έπιβεβαιώνεται άπό τήν επιστημονική καί συνολικά άπό τήν άνθρώπινη πρακτική. Ή θέση αυτή δέν άποδεικνύεται μέ βάση κάποιες άρχικές παραδοχές, επειδή ή ίδια άποτελεϊ πρωταρχική παραδοχή. Ήλλωστε, όπως τονίζε ήδη ό Άριστοτέλης, «θά ήταν γελοίο νά έπιχειρήσουμε νά άποδείξουμε ότι ύπάρχει ό κόσμος. Γιατί είναι φανερό ότι ύπάρχουν πολλά φυσικά όντα. Καί τό νά άποδεικνύει κανείς τό φανερό μέ κείνο πού δέν είναι προφανές σημαίνει ότι δέν μπορεί νά διακρίνει αυτό πού είναι άφ' έαυτου γνώσιμο, άπό εκείνο πού δέν είναι»¹⁵. Τό ρεαλιστικό άξίωμα άπετέλεσε καί άποτελεϊ τή βάση τής επιστημονικής έρευνας καί κανείς πειραματιστής δέν πίστεψε ποτέ ότι τό άντικείμενο τής έργασίας του δέν ήταν άλλο άπό ένα «σύμπλεγμα αισθημάτων». Ή πρακτική, καθώς καί ή ιστορία τής φύσης, άνασκευάζουν *de facto* τα ύποκειμενικά έπιχειρήματα του Ηume καί του νεότερου θετικισμού.

2. Στην εποχή του Χιούμ ήταν κατανοητό νά θεωρηθοϋν οι άγνωστες φυσικές άλληλεπιδράσεις καί οι μηχανισμοί τής αισθησης σάν «μυστηριώδη» φαινόμενα. Σήμερα δέν ύπάρχει μυστήριο. Οι αισθητηριακές έντυπώσεις προκαλοϋνται άπό γνωστους ύλικους παράγοντες (ήλεκτρομαγνητικά κύματα, χημικές ούσίες, κυμάνσεις του άέρα), οι όποιοι, μέ μιά σειρά έπίσης γνωστών νευροφυσιολογικών διαδικασιών (μιά σειρά ποιοτικών μετασχηματισμών ή *μορφισμών*) του άρχικού σήματος) προκαλοϋν μιά «αίσθηση», ένα «αισθητηριακό δεδομένο» (datum). Πηγή τών αισθητηριακών δεδομένων είναι, συνεπώς, τά έξωτερικά, ύλικά σώματα.

Τά διάφορα «αισθητηριακά δεδομένα», *άντιστοιχοϋν*, συνεπώς, σε έξωτερικά ύλικά σώματα καί διεργασίες καί προκαλοϋνται άπό *μη-άντιστρεπτες* ύλικές διαδικασίες. Ή σύγχρονη φυσική, ή χημεία καί ή νευροφυσιολογία άπέδειξαν τήν άνεπάρκεια καί τό σφάλμα του εμπειρισμού. Σήμερα γνωρίζουμε τί άντιστοιχεί άντικειμενικά στό ύποκειμενικό αίσθημα (π.χ. σε ένα όρισμένο χρώμα, στό αίσθημα του γλυκού ή του ξινού, σε μιά όσμή, κλπ.), καθώς καί τους μηχανισμούς μέσα άπό τους

όποιους τό αντικειμενικό, έξωτερικό σήμα προκάλεσε το συνειδησιακό γεγονός. Ἡ ἐπιστημονική πράξη ἐπιβεβαίωσε τή ρεαλιστική θέση τῆς ἀντανάκλασης τοῦ εἶναι στή συνείδηση. Τά αἰσθητηριακά δεδομένα δέν εἶναι, συνεπῶς, οὔτε ἡ μόνη, οὔτε ἡ πρωταρχική πραγματικότητα. Εἶναι παράγωγα φαινόμενα, τά ὁποῖα ἀπεικονίζουν ἀντικειμενικές ὄντοτητες καί διεργασίες. Καί τόν ἴδιο τρόπο ἡ σχέση αἰτίας - ἀποτελέσματος κατέχει ἓνα ὄντολογικό status: Εἶναι μία ἀντικειμενική, ἐσωτερική καί γενητική σχέση ἀνάμεσα σέ δύο φαινόμενα.

Μέ βάση τά προηγούμενα μπορούμε νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ θέση τοῦ Χιούμ συνιστᾷ μιᾶ ἐπιφανειακή ἀντίληψη τοῦ γνωστικοῦ φαινομένου, ἀντίληψη πού ἐξηγεῖται ἀπό τή χαμηλή ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν στά μέσα τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀντίστοιχα, ἡ καντιανή ἀποκοπή τοῦ φαινομένου ἀπό τήν πηγὴ του, τό «πράγμα καθεαυτό», ἀντιφάσκει μέ τά σημερινά ἐπιστημονικά δεδομένα. Τό «πράγμα καθεαυτό» ἐκδηλώνεται μέσα ἀπό τά φαινόμενα καί ἡ νόηση προχωρεῖ ἀπό τά φαινόμενα στήν ἀποκάλυψη ἀντικειμενικῶν ὄντοτήτων, δομῶν καί σχέσεων. Τό πράγμα καθεαυτό, ὅπως τόνοιζε ὁ Ἔνγκελς, γίνεται «πράγμα γιά μᾶς» μέσα ἀπό τήν ἐπιστημονική καί παραγωγική πράξη.

Ἐδῶ θά ἦταν δυνατόν νά διατυπωθεῖ ἡ ἀκόλουθη ἀντίρρηση: Σύμφωνα μέ τόν Κάντ, τό πράγμα καθεαυτό, γιά νά γίνει ἀντικείμενο τῆς γνώσης, θά πρέπει νά γίνει φαινόμενο. Καί τότε θά ἰσχύουν καί γι' αὐτό οἱ γνωστοί νόμοι πού ἰσχύουν γιά ὅλα τα φαινόμενα (καθαρές ἐποπτεῖες, κατηγορίες). Ἐντούτοις ἡ ἀντίρρηση αὐτή δέν ἀκυρώνει τήν προηγούμενη ἐπιχειρηματολογία: 1) Ἐπειδὴ τό φαινόμενο εἶναι ἐκδήλωση ἐσωτερικῶν δομῶν, κινήσεων καί σχέσεων, καί ὄχι ἀπλά ἓνα φαινόμενο χωρὶς συγκεκριμένες σχέσεις μέ τό «πράγμα καθεαυτό» καί 2) ἐπειδὴ δέν εἶναι ἡ νόηση πού ἐπιβάλλει τοὺς τύπους καί τίς κατηγορίες τῆς στήν πραγματικότητα, ἀλλά ἀκριβῶς τό ἀντίθετο.

Ἄ Κάντ εἶναι ἓνας διίστής, ὁ ὁποῖος χῶρισε τόν κόσμο σέ δύο σφαῖρες οἱ ὁποῖες δέν ἐπικοινωνοῦν. Ἡ μία εἶναι ἡ φυσική «πραγματικότητα» (= τά φαινόμενα). Ἡ ἄλλη, ὁ κόσμος τῶν πραγμάτων καθεαυτά. Ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη σύνδεσε τοὺς «δύο» αὐτοὺς κόσμους σέ μιᾶ καί μοναδική πραγματικότητα. Μιᾶ τέτοια διχοτομία βρῖσκεται σέ ἀντίφαση μέ τήν ἀνακάλυψη πραγματικῶν, δομῶν, ἀλληλεπιδράσεων, κ.ο.κ., πού συνιστοῦν τό φορῆα τῶν φαινομένων καί ἐκδηλώνονται μέσα ἀπ' αὐτές.

3. Οἱ φυσικοὶ νόμοι δέν εἶναι συμβάσεις. Ἔχουν ὄντολογικό ἀντίκρουσμα. Εἶναι ἡ μεταγραφὴ, στήν ἀνθρώπινη γλῶσσα καί στοὺς μαθηματικούς φορμαλισμούς, ἀντικειμενικῶν σχέσεων, διεργασιῶν καί ὄντοτήτων. Οἱ ἐπιστημονικές προτάσεις ἀποτελοῦν τή θεωρητική γενίκευση τῆς ἐμπειρίας, τήν ὁποῖαν συχνά ὑπερβαίνουν ἢ καί διαψεύδουν. Συνεπῶς οἱ ἐπιστημονικές προτάσεις ἢ κρίσεις δέν εἶναι *a priori*. Τόσο οἱ ἀναλυτικές, ὅσο καί οἱ συνθετικές προτάσεις εἶναι *a posteriori*. Ὁ καθολικός καί ἀναγκαῖος χαρακτήρας τοὺς δέν ὀφείλεται σέ κάποια ἀκατανόητη καί ἀνεξάρτητη προεμπειρική δομὴ τῶν αἰσθητηρίων καί τῆς νόησης, ἀλλὰ στό γεγονός ὅτι στό ἐπίπεδο ἀφαίρεσης πού λειτουργοῦν ἐκφράζουν ἀντικειμενικές, καθολικές καί ἀναγκαῖες σχέσεις. Ἔτσι δίνουν τήν ἐντύπωση τῆς ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τήν ἐμπειρία καί τῆς αἰωνιότητάς.

Θά μπορούσε ὥστόσο κανεὶς νά ἀντιτείνει, ὅτι οἱ ἀναλυτικές προτάσεις δέν εἶναι *a posteriori*, ἐπειδὴ κάθε ρητὴ (ἢ ἔμμεση) ταυτολογία ἰσχύει *a priori*. Ἐν τούτοις

θειας ή σφάλματος, με συμπληρωματικά κριτήρια τή συνεκτικότητα τῶν αξιωματῶν, τήν ὀρθότητα τῶν συλλογισμῶν καί τοῦ μαθηματικοῦ φορμαλισμοῦ κλπ. Ἐν τούτοις δέν πρόκειται γιά κάποιο ἀπόλυτο, ἐξωϊστορικό κριτήριο. Ἡ ἀξιοπιστία του ἐξαρτᾶται ἀπό μιά σειρά τεχνολογικούς καί ἰδεολογικούς παράγοντες. Γι' αὐτό ἀκριβῶς εἶναι ἓνα ἱστορικό καί ὄχι ἀνιστορικό κριτήριο, ὅπως φαντάζεται ὁ νεώτερος ἐμπειρισμός.

Ἡ ἄς συγκεκριμενοποιήσουμε τόν προηγούμενο ἰσχυρισμό:

α) Ἡ ἐφαρμοσιμότητα τοῦ ἐμπειρικοῦ κριτηρίου ἐξαρτᾶται ἀπό μιά σειρά ἐξωτερικούς παράγοντες καί, πάνω ἀπ' ὄλα, ἀπό τίς δυνατότητες τοῦ πειραματικοῦ ἐλέγχου, δηλαδή ἀπό τό ἐπίπεδο τῆς τεχνολογίας. Τόν περασμένο αἰῶνα, π.χ., θά ἦταν ἀδύνατο νά ἐλεγχθεῖ μιά πρόταση πού θά ἀφοροῦσε τήν ὑπαρξη δομῆς στό ἄτομο ἢ μιά πρόταση πού θά ἰσχυριζόταν ὅτι ἡ λεγόμενη ἐνέργεια κατέχει μάζα. Τυχόν ἐλεγχος αὐτῶν τῶν προτάσεων, θά τίς διάψευδε καί ἡ διάψευση θά ἦταν ψευδής. Ἀντίστοιχα, πρὶν ἀπό τήν ἐφεύρεση τοῦ μικροσκοπίου, θά ἦταν ἀδύνατο νά ἐπιβεβαιωθεῖ ἢ νά διαψευθεῖ ὁ ἰσχυρισμός ὅτι τά ζῶα ἀποτελοῦνται ἀπό κύτταρα.

β) Ἡ ὑποτιθεμένη ἀσυμμετρία ἀνάμεσα στήν ἐπαλήθευση καί στή διάψευση καί ὁ ὑποτιθέμενος κρίσιμος χαρακτήρας τῆς δεύτερης δέν συμφωνοῦν μέ τήν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν. Ὑπάρχουν ὑποθέσεις («προτάσεις») πού εἶναι ἀναμφίβολα ἐπαληθεύσιμες (π.χ. ἡ ὑπαρξη τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάτων) καί ἄλλες πού εἶναι ἀναμφίβολα διαψεύσιμες (π.χ. ἡ ὑπόθεση τῆς ἀπόλυτης κίνησης στό χῶρο).

γ) Ὑπάρχουν «ἐπαληθεύσεις» πού εἶναι ἐσφαλμένες, ὅπως ἡ ἐπαλήθευση τῆς ὑπόθεσης ὅτι τό ἄτομο εἶναι συμπαγές, ἐλεγχόμενη μέ τήν πειραματική τεχνική τοῦ περασμένου αἰῶνα. Ἀντίστοιχα, ὑπάρχουν «διαψεύσεις» πού εἶναι ψευδεῖς, ὅπως ἡ διάδευση τῆς ὑπόθεσης ὅτι ἡ ἐνέργεια ἔχει μάζα, διάψευση πού θά γινόταν μέ τήν προσχετικιστική τεχνολογία.

δ) Ὑπάρχουν, τέλος, περισσότερο περίπλοκες καταστάσεις, ὅπου εἶναι δύσκολο νά ἐφαρμοσθεῖ ἀπ' εὐθείας τό κριτήριο τῆς ἐπαλήθευσης/διάψευσης. Ἡ πρόταση, π.χ. ὅτι τό κάπνισμα προκαλεῖ καρκίνο δέν μπορεῖ νά ἐλεγχθεῖ μέ ἀπ' εὐθείας καί μονοσήμαντο τρόπο. Στίς γενικότερες αὐτές καταστάσεις εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά χρησιμοποιοῦμε *στατιστικές* μεθόδους καί μποροῦμε νά προβλέψουμε μόνο τήν *πιθανότητα* μιᾶς θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς ἀπάντησης. Ἐν τούτοις ἡ τυχόν γνώση τῶν ἐσωτερικῶν διεργασιῶν πού καθορίζουν τό φαινόμενο δίνει τή δυνατότητα γιά μιά οὐσιαστική ἀπάντηση, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει τό τυπικό θετικιστικό κριτήριο.

Συνολικά: τό κριτήριο τοῦ ἐμπειρικοῦ ἐλέγχου ἐφαρμόζεται κάθε φορά μέ τρόπο πού προσδιορίζεται ἀπό τίς ἰδιομορφίες τοῦ προβλήματος. Ἡ δυνατότητα καί ἡ ἀξιοπιστία του εἶναι συνάρτηση τοῦ ἐπιπέδου τοῦ πειραματικοῦ ἐλέγχου. Ἀλλά τό ἄν θά τεθεῖ κἄν τό ἐρώτημα καί ἄν θά πραγματοποιηθεῖ ἢ ὄχι ὁ ἐλεγχος, καθορίζεται ἀκόμα καί ἀπό ἰδεολογικές, φιλοσοφικές καί κοινωνικές προκαταλήψεις. (Τό Μεσαίωνα, π.χ., δύσκολα θά τολμοῦσε κανεὶς νά ἐπιχειρήσει μιά ἐπαλήθευση τῆς ὑπόθεσης τοῦ Ἀρίσταρχου).

5. Ἡ παρατήρηση καί τό πείραμα εἶναι ἀποφασιστικές στιγμές τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Συχνά, μέ βάση τά παρατηρησιακά δεδομένα, διατυπώνεται μιά ἐπιστημονική ὑπόθεση. Αὐτό βέβαια δέν εἶναι πάντοτε δυνατό, γιατί συχνά ἡ ὑπόθεση ὑπερβαίνει τά δεδομένα καί συνιστᾶ ἓνα γνωσιακό ἄλλα. Ἀλλά στήν περίπτωση

πού ή υπόθεση διατυπώνεται *επαγωγικά*, αυτόματα εγείρεται τό ερώτημα γιά τήν αποδεικτική αξία τής επαγωγής.

Ό Χιούμ, ό Πόππερ καί άλλοι στοχαστές άμφισβήτησαν τήν αποδεικτική αξία τής επαγωγής. Άλλά ή επιχειρηματολογία τους ήταν τυπική καί συνεπώς όχι αποδεικτική. Έπειδή τό ουσιαστικό επίχειρημα δέν είναι πόσες φορές επαληθεύτηκε ή διαψεύστηκε μία πρόταση. Δέν έχουμε ανάγκη από μία άπειρη σειρά ελέγχων, επειδή ή *έπιστήμη* δέν είναι άπλως στατιστική. Μπορούμε νά είμαστε βέβαιοι ότι μία πρόταση είναι άληθής καί μία άλλη ψευδής, όχι επειδή τίς επαληθεύσαμε/διαψεύσαμε άπειρες φορές, αλλά επειδή γνωρίζουμε τίς έσωτερικές, αναγκαίες καί γενετικές σχέσεις πού καθορίζουν τά αντίστοιχα φαινόμενα. Γνωρίζουμε, π.χ., ότι ό ήλιος θά άνατείλει αύριο, όχι άπλως επειδή ή έμπειρία μας τό βεβαιώνει, αλλά επειδή οί νόμοι του Νεύτωνα μάς δίδουν τή δυνατότητα νά υπολογίσουμε τήν κάθε στιγμή τή θέση τής γής γύρω από τόν ήλιο. Έπίσης σχετικά μέ τό κλασικό παράδειγμα τής πρότασης: Όλοι οί κύκνοι είναι λευκοί. Έ άλήθεια αύτής τής πρότασης δέν θεμελιώνεται άπλως στή παρατήρηση. Δέν θεμελιώνεται επαγωγικά, επειδή, όπως όρθά έχει παρατηρηθεί, ή επαγωγή άφήνει πάντα ένα στοιχείο άβεβαιότητας. Έ άλήθεια αύτής τής πρότασης θεμελιώνεται στή γνώση τών γενετικών δομών του είδους, οί όποιες καθορίζουν μέ βεβαιότητα τά χαρακτηριστικά όλων τών ατόμων του. Έ γνώση τών ουσιαστικών δομών καί μηχανισμών αίρει τό στοιχείο άβεβαιότητας στό όποιο σκόνταφτε πάντοτε ή άπλοϊκή αντίληψη του έμπειρισμού¹⁸.

6. Πράγματι, ό έμπειρισμός είναι μία άπλοϊκή επιστημολογία. Άλλοτε σταματά στό φαινόμενο τό όποιο αποκόπτεi από τήν πηγή του, καί τό αναγορεύει σε μοναδική «πραγματικότητα» (Χιούμ, θετικισμός). Άλλοτε πάλι ανακύπτει τό φαινόμενο, αναγορεύοντας τή φυσική πραγματικότητα άπρόσιτη στή νόηση (Κάντ). Άλλά όλόκληρη ή ιστορία τής επιστήμης είναι μία πορεία από τά φαινόμενα στή γνώση τών έσωτερικών μηχανισμών, από τήν περιγραφή στήν *εξήγηση* τών φαινομένων. Οί επιστήμες δέν αναγνωρίζουν τή διχοτομία ανάμεσα στό φαινόμενο καί τήν ουσία. Τό φαινόμενο είναι *εκδήλωση* καί ταυτόχρονα *επικάλυψη* βαθύτερων δομών καί σχέσεων, δηλαδή εκδήλωση καί επικάλυψη τής ουσίας. Όπως δίδασκε ό Έράκλειτος, «άρμονία άφανώς, φανερής κρείσσων». Έ εξέλιξη τών επιστημών είναι ή ιστορική διαδικασία ή όποία μετασχηματίζει τό άγνωστο σε γνωστό, αποκαλύπτει τήν ύπαρξη λανθανουσών όντοτήτων καί σχέσεων, καί διατυπώνει τίς έσωτερικές, γενετικές σχέσεις πού καθορίζουν τά φαινόμενα. Οί τυπικές επιστημολογίες απορρίπτουν τήν έννοια τής ουσίας. Άσφαλώς, ή έννοια αύτή, θεωρούμενη ότι αντιπροσωπεύει μία άμετάβλητη, αίώνια πραγματικότητα, πέρα από τά φαινόμενα, δέν είναι επιστημολογικά νόμιμη. Όστόσο ή έννοια γίνεται νόμιμη άν μ' αύτήν έννοούμε μία πραγματικότητα σε άένα εξέλιξη, άνεξάντλητη σε βάθος καί σε έκταση, μία *όλότητα* τής όποίας τά μέρη καθορίζονται άμοιβαία καί ή όποία δέν ύπάρχει πέρα από τά φαινόμενα, αλλά ύπάρχει σάν ουσία καί ταυτόχρονα σάν φαινόμενο μέσα στό άέναο γίγνεσθαι τών πραγμάτων.

7. Ό άπλοϊκός, στατικός έμπειρισμός όδηγεϊ στόν άγνωστικισμό. Έ βεβαιότητα τής επιστημονικής πρόβλεψης είναι άκατανόητη, τόσο στά πλαίσια τής επιστημολογίας του Χιούμ, όσο καί στά πλαίσια του καντιανού άγνωστικισμού. Ό νεώτερος θετικισμός, μέ τή σειρά του, ίσχυρίζεται ότι οί θεωρίες είναι *άποδεκτές* όχι ως άληθεις, αλλά ως επιβεβαιωμένες σε ύψηλό βαθμό. Οί θεωρίες επιβεβαιώνονται (cor-

goborated), αλλά δέν επαληθεύονται ποτέ. Πρόκειται γιά τή θέση τοῦ Χιούμ, σέ σύγχρονη ὀρολογία. Ὑπάρχει, σύμφωνα μ' αὐτή τήν ἄποψη, μιά ἐνδογενής ἀβεβαιότητα στίς φυσικές θεωρίες. Γιά τό λόγο αὐτό, οἱ θεωρίες ἐλέγχονται ἐνδοῦποκειμενικά. Ἐνα ἀντικειμενικό κριτήριο εἶναι ἀδύνατο. Ἀλλά ὅπως σημειώσαμε, ἡ ἀλήθεια ἢ τό ψεῦδος τῶν ἐπιστημονικῶν προτάσεων δέν εἶναι πρόβλημα ἐπαγωγικοῦ συμπερασμοῦ. Εἶναι πρόβλημα γνώσης τῶν ἐσωτερικῶν αἰτίων πού καθορίζουν τό φαινόμενο. Ἡ γνώση αὐτή ἐκμηδενίζει τό στοιχεῖο ἀβεβαιότητας πού εἶναι ἀναπόφευκτο στά πλαίσια τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστημολογίας. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ βεβαιότητα τῶν ἐπιστημονικῶν νόμων δέν εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τήν ἱστορικότητα δηλαδή τή σχετικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας. Γιά νά δώσουμε ἕνα παράδειγμα: Ἀπό τό 1905 γνωρίζουμε ὅτι ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος δέν εἶναι ἀνεξάρτητοι μεταξύ τους. Ὅτι δέν ὑπάρχουν καθεαυτοί, καί ὅτι μόνο μιά ἐνότητα τῶν δύο «θά διατηρήσει μιά ἀνεξάρτητη πραγματικότητα». Ἡ πραγματικότητα αὐτή ἐπιβεβαιώθηκε ἀπό τή νεώτερη φυσική. Ὡστόσο ἡ ἀλήθεια τῆς δέν εἶναι ἐξαντλητική. Ἡ γενική θεωρία τῆς σχετικότητας ἀπεκάλυψε ἄλλες, πρόσθετες σχέσεις ἀνάμεσα στό χῶρο, τό χρόνο καί τήν ὕλη καί τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τή μικροφυσική. Καί τό πρόβλημα παραμένει ἀνοικτό¹⁹.

8. Ὁ θετικισμός καί γενικά οἱ φορμαλιστικές ἐπιστημολογίες ἔχουν μιά ἄκαμπτη ἀντίληψη γιά τήν ἀλήθεια καί τό σφάλμα: μιά πρόταση εἶναι ἀληθής ἢ ψευδής — *tertium non datur*. Ἀλλά ἡ ἐπιστημονική ἀλήθεια εἶναι ἱστορικά καθορισμένη — εἶναι ἀντικειμενική καί ταυτόχρονα ὄχι ἀπόλυτη (ὄχι ἀπόλυτα ἐξαντλητική) ἀλλά σχετική. Ἄς πάρουμε τό παράδειγμα τοῦ ἀτόμου. Ἡ πρόταση: ἡ ὕλη ἀποτελεῖται ἀπό συμπαγή καί ἄφθαρτα ἄτομα (Δημόκριτος, Δάλτων) κατέχει ἕνα στοιχεῖο ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας, ἐπειδή τά ἄτομα ὑπάρχουν σάν διάκριτες, αὐτοτελεῖς ὄντοτες καί εἶναι σταθερά στίς χαμηλές ἐνέργειες καί γενικά στά ὄρια τῆς τεχνολογίας τοῦ 19ου αἰώνα. Ταυτόχρονα ἡ προηγούμενη ἀλήθεια εἶναι σχετική: τό ἄτομο εἶναι μιά δομημένη ὁλότητα καί μπορεῖ νά μεταστοιχειωθεῖ σέ ἄλλα ἄτομα, αὐθόρμητα στή φύση ἢ μέ τή σύγχρονη πυρηνική τεχνολογία. Ἡ σχετικότητα τῆς μηχανιστικῆς εἰκόνας γιά τό ἄτομο δέν διαψεύδει ὡστόσο τά στοιχεῖα τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας πού περιέχεται στήν κλασική ἀτομιστική. Τό στοιχεῖο τῆς ἀντικειμενικότητας τῶν φυσικῶν θεωριῶν ἐνισχύεται κατά τήν πορεία τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐπιστήμης, μέσα ἀπό τίς συγκρούσεις τῶν κλασικῶν ἰδεῶν μέ τά ἐμπειρικά δεδομένα. Μέσα ἀπό τίς ἐπιστημονικές ἐπαναστάσεις δημιουργοῦνται νέα θεωρητικά σχήματα, νέα «παραδείγματα», τά ὁποῖα ἀπεικονίζουν πληρέστερα τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα. Ἡ ἐπιστημονική ἀλήθεια δέν εἶναι ἀπόλυτη, ἐπειδή εἶναι ἀδύνατο νά ἐξαντλήσουμε τήν πραγματικότητα. Ἐν τούτοις κατέχουμε ἀντικειμενικές ἀλήθειες. Ἡ ἀποτελεσματικότητα τῶν ἐπιστημῶν ὀφείλεται στήν ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στίς προτάσεις τους καί σέ ὄψεις τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας.

9. Τό ἐρώτημα τῆς ἀλήθειας ἢ τοῦ ψεύδους μιᾶς «πρότασης» δέν μπορεῖ ν' ἀπαντηθεῖ ἐξαντλητικά μέ τά κριτήρια τοῦ ἐμπειρισμοῦ. Οἱ φυσικές θεωρίες δέν εἶναι ἀνιστορικές «προτάσεις» πού μποροῦν νά κριθοῦν μέ ἄκαμπτα, τυπικά, ἀνιστορικά κριτήρια. Εἶναι «στιγμές» τῆς θεωρητικοποίησης τῆς ἐπιστημονικῆς πράξης, «προϊόντα» τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, καί εἶναι δυνατόν νά κριθοῦν μόνο μέ κατάλληλα εὐλύγιστα κριτήρια. Μόνο μέ τή βοήθεια τέτοιων κριτηρίων εἶναι δυνατόν νά συλλάβουμε τά στοιχεῖα ἀλήθειας, καί ταυτόχρονα τά ὄρια μιᾶς φυσικῆς θεωρίας,

Κατά ανάλογο τρόπο οι φιλοσοφικές προτάσεις ή *θέσεις* δέν είναι προτάσεις που διατυπώνονται ανεξάρτητα από ένα σύνολο ιδεολογικών, κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων. Οι φιλοσοφικές προτάσεις θεωρητικοποιούν μία όρισμένη ιστορική πραγματικότητα. Είναι ή έκφραση ιστορικών αντιθέσεων και δυνατοτήτων. Κατά συνέπεια, όχι μόνο έχουν νόημα, αλλά και κατέχουν κάποια «τιμή αλήθειας»: Μπορεί νά είναι *όρθες, σύμφωνες* μέ τίς επιστήμες, ή *μεταφυσικές* (δηλαδή προτάσεις που δέν ελέγχονται άμεσα, αλλά που ή προέλευσή τους μπορεί νά ερμηνευθεί κοινωνιολογικά - γνωσιολογικά, που συνιστούν στοιχεΐα τής κοινωνικής συνειδήσης, και που —συνεπώς— έχουν νόημα). Ή αντίθεση ανάμεσα στις επιστήμες και στη φιλοσοφία δέν είναι έξωτερική. Είναι μία αντίθεση που λειτουργεί στη βάση τής ενότητας τής ανθρώπινης γνώσης. Ή ακόμα περισσότερο: Είναι δυνατό νά επαληθεύσουμε / διαψεύσουμε μία φιλοσοφική θέση όχι άπευθείας, αλλά μέ ειδικό τρόπο: μέσα από μία έξωφιλοσοφική περιοχή, όπως ή φυσική, ή κοσμολογία, τά μαθηματικά, ή ψυχολογία, κ.ο.κ. Παράδειγμα: ή διάψευση τής πρότασης του Θαλή και, αντίστροφα, ή επαλήθευση τής πρότασης του Δημόκριτου από τή νεώτερη Φυσική. Συχνά τά φιλοσοφικά έρωτήματα μετασχηματίζονται στην πορεία τής γνώσης σε επιστημονικά και τότε άπαντούνται, δηλαδή επαληθεύονται ή διαψεύδονται. Ή χρονική άπόσταση ανάμεσα στη διατύπωση μΐς θέσης και στην επαλήθευση ή τή διάψυσή της μπορεί συνεπώς νά είναι μεγάλη. Ήλλά αυτό δέν σημαίνει ότι πρέπει νά αναμένουμε τή μαρτυρία τής ιστορίας: ό έλεγχος των φιλοσοφικών προτάσεων μέ βάση τά δεδομένα των επιστημών είναι μία τρέχουσα πρακτική που μαρτυρεί γιά τήν όρθότητα ή μή αυτών των θέσεων, γιά τή συμφωνία τους ή τήν αντίφασή τους μέ τά επιστημονικά δεδομένα. Παράδειγμα: τά σημερινά δεδομένα των φυσικών επιστημών επιβεβαιώνουν τήν όρθότητα τής θέσης ότι τά φυσικά φαινόμενα είναι αιτιοκρατημένα. Ήπίσης, ή θέση γιά τήν άπειρότητα του σύμπαντος έναρμονίζεται μέ τά δεδομένα, τόσο τής μικροφυσικής, όσο και τής κοσμολογίας²⁰.

10. Οι επιστήμες *ανάδύονται και αναπτύσσονται* σάν ή θεωρητική ιδιοποίηση των νόμων του άντικειμενικού κόσμου. Ή ανάπτυξή τους καθορίζεται από τήν *έσωτερική* τους δυναμική, αλλά πραγματοποιείται σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες. Ή επιστήμη «είναι» στην κοινωνία. Ήτσι, ή εξέλιξή της καθορίζεται από ένα αριθμό τεχνολογικών, οικονομικών, πολιτικών, στρατιωτικών και ιδεολογικών παραγόντων, *έξωτερικών* ως προς αυτές (π.χ. ή εξέλιξη τής πληροφορικής στην εποχή μας). Οι φορμαλιστικές επιστημολογίες επέμειναν στη σημασία των έσωτερικών ή των έξωτερικών παραγόντων, καθώς τους είναι άδύνατο νά συλλάβουν τή διαλεκτική ενότητα του έσωτερικού και των όρων γιά τήν πραγμάτωσή του. Ήπό τήν άλλη πλευρά, συνέλαβαν τήν εξέλιξη των επιστημών σάν μία σωρευτική, συνεχή διαδικασία (θετικισμός) ή, αντίθετα, σά μία διαδικασία που σημαδεύεται από άσυνχεΐς και νά αναζητήσουμε τή γενεαλογία της όχι μόνο στο έσωτερικό τής επιστήμης αλλά και στο σύνολο τής ιδεολογίας τής εποχής της. Οι έννοιες, π.χ. του άπόλυτου χώρου και του άπόλυτου χρόνου δέν έκφράζουν, όπως άπέδειξε ό Ήινστάϊν, τήν πραγματική φύση του χωροχρόνου. Ήντούτοις, οι έννοιες αυτές άποτελούν μία πρώτη προσέγγιση στις πραγματικές χωροχρονικές σχέσεις: ισχύουν σε μικρές περιοχές του σύμπαντος κενές από ύλη και γιά τίς ταχύτητες τής συνηθισμένης τεχνικής. Ήπί πλέον οι έννοιες αυτές άποτελούν έκφραση μΐς γενικότερης μηχανιστικής αντίληψης, σύμφωνης μέ τήν έποπτεΐα και μέ τή θρησκευτική κοσμοεικόνα.

ἀλλαγές, ρήξεις, «τομές», κ.ο.κ. (Μπασελάρ, Ἄλτουσέρ, κ.ἄ.). Οἱ ἀντιλήψεις τῆς «ριζικῆς ἀσυνέχειας» ἦταν πολὺ τῆς μόδας στὶς τελευταῖες δεκαετίες. Ἄλλες ἐπιστημολογίες ὑπερτόνισαν τὸν ψυχολογικὸ παράγοντα, ἐρμηνεύοντας τὶς ἐπιστημονικὲς ἐπαναστάσεις σὰν ἀποτέλεσμα αὐθαίρετων ἐπιλογῶν τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου «παραδείγματος», ἀπὸ μίᾶ ἀφρημένη κοινωνικὴ κατηγορία, τῆ λεγόμενῃ «ἐπιστημονικῆ κοινότητα» (Th. Kuhn). Τα παραδείγματα εἶναι «μὴ συγκρίσιμα» καὶ τὸ ἓνα δὲν εἶναι ἀληθέστερο ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἡ θέση αὐτῆ τοῦ Κούν ἀπορρίπτει τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἡ «ἐξελικτικὴ» ἐπιστημολογία τοῦ εἶναι, στήν πραγματικότητα, μίᾶ νέα μορφή ἀγνωστικισμοῦ²¹.

Ἡ ἐπιστῆμη ἀλλάζει. Ἀλλάζει βαθμιαῖα, «ἥπια», σὲ ὁμαλές περιόδους. Σὲ περιόδους κρίσης ἀλλάζει ἐπαναστατικά. Οἱ ἐπιστημονικὲς ἐπαναστάσεις καθορίζονται πρωταρχικὰ ἀπὸ ἀντικειμενικοὺς παράγοντες, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ πιὸ κρίσιμος εἶναι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν παλαιὰ θεωρία καὶ τὰ νέα ἐμπειρικὰ δεδομένα. Ἀλλά, ἐπανάσταση δὲν σημαίνει τυπικὴ ἄρνηση. Σημαίνει διαλεκτικὴ ὑπέρβαση. Οἱ δύο θεωρίες εἶναι ἐπιστημικὰ διαφορετικὲς. Ταυτόχρονα, ἡ νέα δέχεται τὴν παλαιὰ σὰν ὀριακὴ ἢ σὰν εἰδικὴ περίπτωση. (Αὐτὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῆς γαλιλαϊκῆς καὶ τῆς σχετικιστικῆς μηχανικῆς ἢ τῆς νευτώνιας καὶ τῆς σχετικιστικῆς θεωρίας τῆς βαρύτητας). Τὸ ἐπιστημονικὸ γίνεσθαι δὲν ταυτίζεται μὲ μίᾶ σειρά ἀπὸ «παραδείγματα», οὔτε εἶναι μίᾶ σειρά ἀπὸ «*trials and errors*». Εἶναι ἡ κατάκτηση ἀντικειμενικῶν ἀληθειῶν μέσα ἀπὸ τὸν ἀμοιβαῖο καθορισμὸ θεωρίας καὶ πράξης.

11. Ὁ Ἄλτουσέρ ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀνάδυση μιᾶς «ἐπιστημονικῆς ἡπείρου» εἶναι ἰσοδύναμη μὲ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν *ἰδεολογία* (φανταστικὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμο) στὴν *ἐπιστῆμη*. Ἡ ἀντίληψη αὐτῆ, ὅπως ἔγραψε ἀργότερα ὁ ἴδιος ὁ Ἄλτουσέρ, ἀναπαράγει τὴν τυπικὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ἀλήθεια καὶ τὸ σφάλμα, ποὺ χαρακτηρίζει τὸν κλασικὸ ὀρθολογισμό²². Ἀλλά ἡ ἰδεολογία δὲν εἶναι μίᾶ φανταστικὴ σχέση μὲ τὸν κόσμο, καὶ οἱ ἐπιστῆμες δὲν εἶναι «καθαρές» ἀπὸ ἰδεολογικὰ στοιχεῖα. Οἱ ἐπιστῆμες θεμελιώθηκαν πάντοτε σὲ φιλοσοφικὲς καὶ ἰδεολογικὲς προκείμενες καὶ τὰ θεμέλιά τους κατανοήθηκαν πάντοτε ἀπὸ κάποια ἰδεολογικὴ ἀποψη. Ἔτσι ἡ ἐπιστῆμη «περιέχει» καὶ ταυτόχρονα «παράγει» ἰδεολογία. Ἡ γνώση εἶναι ἐνιαία στὴ διαφορότητά της. Ὡστόσο τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπιστῆμη καὶ ἡ ἰδεολογία εἶναι ἐπιστημικὰ διαφορετικὲς, δὲν ἀποκλείει τὶς ἀμοιβαῖες ἀλληλεπιδράσεις καὶ τοὺς ἀλληλοκαθορισμοὺς αὐτῶν τῶν δύο βασικῶν μορφῶν κοινωνικῆς συνείδησης.

12. Ὁ θετικισμὸς διακήρυξε τὴν ἐξαφάνιση (*elimination*) τῆς μεταφυσικῆς. Οἱ φιλοσοφικὲς διαμάχες εἶναι ἄκαρπες. Ἡ φιλοσοφία δὲν παρέχει γνώση. Τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα εἶναι ψευδοπροβλήματα²³. Ἡ δογματικὴ μεταφυσικὴ εἶναι πράγματι ἱστορικὰ ἄχρηστη. Αὐτὸ ὡστόσο δὲν σημαίνει ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία συνολικὰ (θεωρία τῆς γνώσης, θεωρία τοῦ εἶναι) εἶναι νεκρὴ. Ὅτι ἀνάμεσα στὶς ἐπιστῆμες καὶ στὴ φιλοσοφία δὲν ὑπάρχει μίᾶ ἱστορικὰ μεταβαλλόμενη σχέση ἐνότητας καὶ ἀντίθεσης, ἡ ὁποία λειτουργεῖ μέσα ἀπὸ πλῆθος διαμεσολαβημένες σχέσεις ἀμοιβαίου καθορισμοῦ.

Ἀναφορικὰ μὲ τὶς *προφιλοσοφικὲς*, μυθικὲς κοσμοαντιλήψεις: ἐδῶ δὲν τίθεται θέμα διάκρισης τῶν πρώτων προεπιστημονικῶν μορφωμάτων ἀπὸ τὴ γενικὴ - προφιλοσοφικὴ κοσμοαντίληψη. Στὴν ἐποχὴ τῶν προσωκρατικῶν, οἱ πρώτοι πυρῆνες τῶν ἐπιστημῶν δὲν ἔχουν αὐτονομηθεῖ ἀπὸ τὴ γενικότερη φιλοσοφικὴ θεώρηση τῆς φύσης. Ἀλλά ἤδη στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα καὶ προπαντὸς στὴν ἀλεξανδρινὴ πε-

ρίοδο, οί πρώτοι έπιστημονικοί κλάδοι (μαθηματικά, άστρονομία, μηχανική, ίατρική) άρχίζουν νά αυτονομούνται άπό τή φιλοσοφία. Ή διαδικασία αυτή έγινε πλώ ριζική μετά τήν Άναγέννηση και σηματοδύθηκε άπό δραματικές ρήξεις (Κοπέρνικος, Γαλιλαϊός, παρατηρησιακή ίατρική, κλπ.). Οί διαφορές άντικειμένου, μεθόδων, κριτηρίων άληθείας, συνιστούν τά στοιχεΐα άντίθεσης τών έπιστημών και τής φιλοσοφίας. Εΐδικά, μέ τήν εξέλιξη τών έπιστημών μιά σειρά φιλοσοφικά προβλήματα άπαντήθηκαν και έπαυαν νά είναι προβλήματα τής φιλοσοφίας (γεωμετρικό ή μή σύμπαν, συνέχεια ή άσυνέχεια τής ύλης, ύπαρξη κενού, ύπαρξη έμφυτων ιδεών, ζωϊκή δύναμη, κλπ.). Ή έπιστήμη, όπως λέγεται, κατατρώγει τά οικόπεδα τής φιλοσοφίας. Άλλά αυτή δέν είναι ή μόνη σχέση ανάμεσά τους.

Κατ' άρχήν, όπως τονίστηκε παραπάνω, καμιά έπιστήμη δέν θεμελιώθηκε χωρίς όντολογικές και γνωσιολογικές προϋποθέσεις. Έτσι, π.χ. είχαμε μιά θεωρησιακή άπόπειρα θεμελίωσης τής Μηχανικής άπό τόν Καρτέσιο στά πλαίσια μιάς θεολογικής άντίληψης γιά τόν κόσμο, και τή θεμελίωση τής ίδιας έπιστήμης άπό τόν Γαλιλαΐο μέ βάση τίς θεμελιώδεις παραδοχές μιάς μηχανιστικής όντολογίας. Έπίσης ή πλώ ολοκληρωμένη μορφή τής Μηχανικής, στό έργο του Νεύτωνα, θεμελιώθηκε σέ μηχανιστικές και θεολογικές παραδοχές. Άλλά και στην εποχή μας, ή Σχετικότητα, π.χ., οίκοδομήθηκε σέ ρητές όντολογικές παραδοχές και οί δύο διαφορετικές διατυπώσεις τής κβαντικής μηχανικής (ή κυματική και ή μηχανική τών μητρών) έχουν σάν άφετηρία διάφορες φυσικές - φιλοσοφικές παραδοχές (τόν ρεαλισμό ή πρώτη, τόν θετικισμό ή δεύτερη). Οί έπιστήμες περιέχουν πάντα στά θεμέλιά τους φιλοσοφικές - ιδεολογικές παραδοχές, και μέ τή σειρά τους «παράγουν» ιδεολογία. Άπόδειξη: οί μεγάλες φιλοσοφικές - ιδεολογικές συγκρούσεις του αΐωνα μας πού ξεκίνησαν άπό τά δεδομένα τής μικροφυσικής και τής κοσμολογίας.

13. Ή έπιστήμη δομείται μέ έννοιες πού είναι λειτουργικές, συχνά εκφράζονται μέ μαθηματική μορφή, και τό περιεχόμενό τους έλέγχεται εμπειρικά. Ή φιλοσοφία έχει σάν γενικότερο άντικείμενό της τίς κατηγορίες πού τό περιεχόμενό τους γενικά υπερβαίνει τή δυνατότητα άμεσου εμπειρικού έλέγχου. Άλλά οί έννοιες και οί κατηγορίες συνιστούν δύο κόσμους χωρίς επικοινωνία; Τό γεγονός ότι ορισμένες λέξεις λειτουργούν σάν έννοιες στό επίπεδο τών έπιστημών και σάν κατηγορίες στό επίπεδο τής φιλοσοφίας μαρτυρεί τήν ύπαρξη προβλήματος. Πράγματι, λέξεις όπως ύλη, χώρος, χρόνος, κίνηση, αίτιότητα, άπειρο κλπ., είναι έπιστημονικές έννοιες και ταυτόχρονα φιλοσοφικές κατηγορίες. Ή λειτουργία τους στά δύο διαφορετικά επίπεδα προσέγγισης τής πραγματικότητας είναι διαφορετική. Ωστόσο οί γενικές αυτές έννοιες τών φυσικών έπιστημών άσκοούν μιά λειτουργία *διαμεσολαβητική* ανάμεσα στό επίπεδο τής έπιστήμης και στό επίπεδο τής φιλοσοφίας. Ή δυνατότητα *επικοινωνίας* έξηγει, άλλωστε, τόσο τή *φιλοσοφική έμβέλεια τών έπιστημών*, όσο και τήν *έπιστημολογική - ευρετική* λειτουργία τής φιλοσοφίας. Τίς γενικές αυτές έννοιες θά μπορούσαμε νά τίς ονομάσουμε *οΐωνεί φιλοσοφικές έννοιες*.

Οί προτάσεις τής φιλοσοφίας υπερβαίνουν τίς δυνατότητες ενός άμεσου εμπειρικού έλέγχου. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι γενικά διατυπώνονται άνεξάρτητα άπό τά δεδομένα τών έπιστημών και ότι, κατά συνέπεια, είναι έξω άπό κάθε δυνατότητα έλέγχου ή, άκόμα περισσότερο, ότι στεροούνται νοήματος. Οί σχέσεις τών κατηγοριών μέ τήν έπιστημονική πρακτική εξαρτώνται άπό τό βαθμό γενικότητας και άφαίρεσης τών πρώτων, αλλά και άπό τή φιλοσοφική σκοπιά άπό τήν όποία

προσδιορίζεται τό περιεχόμενό τους. Ὑπάρχουν π.χ. προτάσεις πού προκύπτουν ἀπό μιά γενίκευση καί ὑπέρβαση τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμπειρίας καί πού θά μπορούσαν νά χαρακτηριστοῦν ὡς ὀρθές. Τέτοιες, π.χ. εἶναι οἱ προτάσεις: τά φαινόμενα εἶναι αἰτιοκρατημένα· ἡ κίνηση εἶναι ἐνδογενῆς ιδιότητα τῆς ὕλης· ἡ ἀντίθεση εἶναι ὄντολογική κατηγορία. Ἐπίσης ὑπάρχουν κατηγορίες καί ἀντίστοιχες προτάσεις πού ἔστω καί ἂν οἱ καταβολές τους βρίσκονται στό χῶρο τῆς ἐμπειρίας, ἔχουν τέτοιο βαθμό καθολικότητας ὥστε νά μὴν μπορούν νά χαρακτηριστοῦν ὀρθές ἢ μὴ ὀρθές, ἀλλά σύμφωνες ἢ μὴ μέ τήν πραγματικότητα. Τέτοιες, π.χ. εἶναι οἱ προτάσεις γιά τήν ἀυθυπαρξία ἢ τήν ἀπειρότητα τῆς φύσης. Τέλος, ὑπάρχουν προτάσεις πού, ἔστω καί ἂν ἐκφράζουν συγκεκριμένες γνωσιακές καί κοινωνικές καταστάσεις, ἔστω καί ἂν ἡ γενεαλογία τους μπορεῖ νά ἀνασυσταθεῖ καί νά ἐρμηνευθεῖ, παρά ταῦτα δέν εἶναι δυνατόν νά ἐλεγχθοῦν μέ βάση ἐμπειρικά δεδομένα. Τέτοιες π.χ. εἶναι οἱ προτάσεις: ἡ ἀρχή τοῦ σύμπαντος εἶναι πνευματική· ἡ ψυχή εἶναι ἄυλη καί ἀθάνατη, κλπ. Ὡστόσο καί οἱ προτάσεις αὐτές ἐλέγχονται ἐπιστημονικά: ἄλλοτε ἀποδεικνύεται ὅτι ἀντιφάσκουν μέ τήν ἐμπειρία (π.χ. ἡ ὑπαρξή ψυχῆς χωριστά ἀπό τό σῶμα) καί ἄλλοτε, μετά ἀπό μιά ἱστορική διαδρομή, ἀπλῶς διαψεύδονται (π.χ. ἡ ὑπαρξή ζωϊκῆς δυνάμης ἢ ἡ πλατωνική πρόταση ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ζῶον ἐμψυχον καί ἔνουν).

14. Ἡ φιλοσοφική ἀσκεῖ λοιπόν κάποια γνωστική λειτουργία, ἄρα σχετίζεται, ὡς πρὸς αὐτό, μέ τίς ἐπιστῆμες; Ἡ φιλοσοφία δέν παράγει εἰδική γνώση. Ὡστόσο παράγει γνώση στό ἐπίπεδό της, δηλαδή στό ἐπίπεδο τῆς ὄντολογικῆς καί γνωσιοθεωρητικῆς ἔρευνας: παράγει γνώση ἐφόσον γενικεύει ὀρθολογικά τά δεδομένα τῆς κοινωνικῆς πρακτικῆς καί παράγει «ἰδεολογία» ἐφόσον κατασκευάζει θεωρησιακά συστήματα. Ἀλλά ἀκόμα καί στήν πρώτη περίπτωση, ἡ γνωστική λειτουργία τῆς φιλοσοφίας ἀφορᾷ τίς γενικές νομοτέλειες τῆς γνωστικῆς λειτουργίας καί τοῦ εἶναι.

Ἀλλά ὑπάρχει καί μιά ἔμμεση γνωστική λειτουργία τῆς φιλοσοφίας στό χῶρο τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ φιλοσοφία δέν δικαιούται νά ἀσκεῖ ὅποιαδήποτε κανονιστική λειτουργία ὡς πρὸς τήν ἐπιστημονική γνώση. Ἀναπόφευκτα ὥστόσο ἀσκεῖ μιά λειτουργία στή θεμελίωση τῶν ἐπιστημῶν καί ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη μπορεῖ νά δράσει σάν καταλύτης ἀλλά καί σάν ἐμπόδιο στό γίνεσθαι τῶν ἐπιστημῶν. Ταυτόχρονα, ἡ φιλοσοφία ἀσκεῖ μιά λειτουργία στήν ἔρευνα καί τήν ἐρμηνεία τῶν ἐπιστημῶν. Οἱ διαμάχες γιά τήν ἐρμηνεία τῆς Σχετικότητας καί τῆς κβαντικῆς μηχανικῆς εἶναι χαρακτηριστικῆς αὐτῆς τῆς λειτουργίας τῆς φιλοσοφίας. Τέλος, ἡ φιλοσοφία ἀσκεῖ μιά ἀναμφισβήτητη λειτουργία στόν καθορισμό τῆς στρατηγικῆς τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας.

Ἀλλά οἱ σχέσεις ἐπιστημῶν καί φιλοσοφίας δέν ἐξαντλοῦνται στίς προηγούμενες συνοπτικές ἐπισημάνσεις.

15. Ἡ προηγούμενη ἀνάλυση δικαιώνει, ἐνδεχομένως, τήν ἄποψη ὅτι ἡ ἐπιστημολογία ἔχει ἀντικείμενο, ὅτι ἀσχολεῖται μέ πραγματικά καί δύσκολα ἐρωτήματα καί ὅτι τό αὐξανόμενο σχετικό ἐνδιαφέρον δέν εἶναι συμπτωματικό. Ὑστερα ἀπό μιά μικρά καί ἀντιφατική προϊστορία, ἡ ἐπιστημολογία ἔγινε ἕνας κλάδος μέ τό ἀντικείμενό της, μέ τίς μεθόδους καί τή γνωσιοθεωρητική, λειτουργία της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- * *Ευχαριστίες*. Θέλω να ευχαριστήσω και απ' αυτή τη θέση την Δρα Β. Τσινόρεμα και τον Δρα Κ. Ἀντωνόπουλο, για τη συνεισφορά της στην τελική διαμόρφωση του κειμένου.
1. R. Descartes, *Principes*, Vrin, Paris 1971, Seconde partie, § 37.
 2. Βλ., π.χ.: G. Galilei, *Two New Sciences*, Dover Publ; I. Newton, *Principia*, Univ. of California Press, 1947; Id. *Opticks*, Dover Publ.; Laplace, *Oeuvres Complètes*, Gauthier-Villars, Paris, Vol. 7.
 3. Ἀξίζει να υπενθυμίσουμε ότι ὁ Καρτέσιος, ὁ Πασκάλ, ὁ Σπινόζα, ὁ Μαλμπράνς, ὁ Μπέρκλεϋ κ.ἄ. ἦταν ὄλοι δημιουργοὶ μεγάλων φιλοσοφικῶν συστημάτων κατὰ τὸν 17ο καὶ στis ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα. Δέν εἶναι ἐπίσης χωρίς σημασία τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν ἴδια περίοδο ὁ Φ. Μπέκκον, ὁ Χόμπς, ὁ Λόκ, ὁ Χιούμ, ὁ Γκασσαντί, ὁ Γαλλίαιος, ὁ Κέπλερ, ὁ Νεύτων, κ.ἄ. ἦταν οἱ θεμελιωτές τοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τῆς νέας, μηχανικῆς ἐπιστήμης.
 4. D. Hume, *Enquiries Concerning Human Understanding*, Oxford, Clarendon Press, § 119-123.
 5. D. Hume, *Ibid.*, § 132.
 6. E. Bitsakis, *Le Pensé*, 204 (1979), pp. 161-185.
 7. E. Kant, *Critique of Pure Reason*, Henry G. Bon, MDCCCLV. Γαλλικὴ μετάφραση: *Critique de la raison pure*, P.U.F., 1975. Τοῦ ἴδιου: *Προλεγόμενα σέ κάθε μελλοντικὴ μεταφυσικὴ* (μετ. Γ. Τζαβάρρα), Δωδώνη, 1982.
 8. E. Mach, *The Analysis of Sensations*, Dover, σ. 367-68.
 9. M. Schlick, *Μορφή καὶ Περιεχόμενο: μιὰ εἰσαγωγή στό φιλοσοφικό στοχασμό*, Ἐγνατία, σ. 256.
 10. Στό ἴδιο, σ. 90 καὶ 92.
 11. Βλ. R. Carnap, *Φιλοσοφία καὶ Λογικὴ Σύνταξη*, Ἐγνατία. M. Schlick, ὁ.π. L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Routledge and Kegan Paul, London, 1963.
 12. Οἱ θετικιστές δέν δέχονται σέ κάθε περίπτωση καὶ ρητά αὐτὴ τὴν ὑποκειμενικὴ φιλοσοφία. Γενικά ταλαντεύονται ἀνάμεσα σέ ἓνα δευλό καὶ ἀντιφατικό ρεαλισμό καὶ ἓνα μὴ συνεχὴ ὑποκειμενισμό.
 13. Βλ. L. Wittgenstein, *op. cit.*, 5-62 καὶ 5-14.
 14. K. Popper, *The Logic of Scientific Discovery*, Hutchinson, London 1962.
 15. Ἀριστοτέλη, *Φυσικά*, 113a.
 16. Οἱ Einstein καὶ Piaget θεωροῦν ὅτι ἡ καντιανὴ θέση γιὰ τὸν *a priori* χαρακτήρα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τῶν κατηγοριῶν τῆς νόησης ἀκυρώθηκε ἀπὸ τίς νεώτερες γεωμετρίες καὶ τὴ γενετικὴ ψυχολογία.
 17. Βλ. E. Bitsakis, *Physique et Matérialisme*, Ed. Societes, Paris, 1983.
 18. Ὑπάρχουν καὶ μαῦροι κύκνοι. Τὸ διαφορετικό χρῶμα ὀφείλεται σέ μιὰ διαφορετικὴ χημικὴ οὐσία, ἡ ὁποία παράγεται μέσω διαφορετικῶν μηχανισμῶν, ἐξαιτίας ἑνός διαφορετικοῦ γενετικοῦ κώδικα. Τὸ ὄλο πρόβλημα δέν εἶναι πρόβλημα στατιστικῆς καὶ ἐπαγωγῆς ἀλλὰ πρόβλημα γνώσης δομῶν καὶ σχέσεων.
 19. Βλ. τὸ πρωτότυπο κείμενο τοῦ Minkowski, στό Einstein et al., *The Principle of Relativity*, Dover Publ. Γιὰ μιὰ ἐπιστημολογικὴ ἀνάλυση, βλ. E. Bitsakis, *Physique et Matérialisme*, *op. cit.*, ch. 5, 6, 7.
 20. Βλ. E. Bitsakis, *Sciluce et Philosophie* (ὑπό δημοσίευση).
 21. Βλ. P. Feyerabend, *Against Method*, Verso Edition, 1982 καὶ The Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Univ. of Chicago Press, 1970.
 22. L. Althusser, *Eléments d' Autocritique*, Hachete, Paris, 1974.
 23. Βλ. π.χ. A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic*, Dover Publ., σ. 33 καὶ ἐπ.

ΕΥΤΥΧΗΣ Ι. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ